

НАРОДНА БАНКА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

**ЕКОНОМСКИ
ИСТРАЖУВАЊА**

III/2002

НАРОДНА БАНКА НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

"Економски истражувања", Број 3; III/2002

Публикацијата презентира економски истражувања на различни теми од областа на економијата.

Погледиите изнесени во овие истражувања се на авторитет на текстовите и не секогаш ги искажуваат погледиите и ставовите на Народна банка на Република Македонија.

Уредувачки одбор:

м-р Анета Наумовска, одговорен уредник
Јанче Лековски
Емилија Нацевска
Весна Кондратенко
м-р Сениша Велковски

Оваа публикација се објавува квартално.

Коментарите и сугестиите можат да се испратат на следната адреса:

Уредувачки одбор
Народна банка на Република Македонија
Комплекс банки б.б.
1000 Скопје
Република Македонија
Тел. (02) 108 108
Телфакс (02) 108 342; Телекс 51415 Narbam MB

Електронската верзија на "Економски истражувања" е достапна на следнава интернет адреса:
www.nbrm.gov.mk

Копирање и умножување на овој материјал не е дозволено.

За користење на податоците од оваа публикација е потребно да се цитира изворот.

Во овој број:

- 1. Платниот систем во Република Македонија (една година од започнувањето со работа на платниот промет преку банките) - Дане Крстевски ..... (стр. 3)**

По повод навршувањето на една година од пренесувањето на платниот промет кај банките, авторот на трудот прави осврт на активностите кои биле преземени околу затворањето на Заводот за платен промет, како и улогата на Народна банка на Република Македонија и банките во новата поставеност на платниот систем. Притоа, презентирани се предностите на новиот платен систем, а воедно направена е анализа на неговото едногодишното работење.

- 2. Компаративна анализа на процесот на реструктурирање и перформансите на банкарскиот систем на Република Македонија и банкарските системи на водечките земји од Централна и Источна Европа (Република Чешка, Унгарија и Полска) - м-р Игор Давков ..... (стр. 19)**

Во овој труд е презентирана компаративна анализа на реструктурирањето и перформансите на банкарскиот систем на Република Македонија и банкарските системи на три напредни земји во транзиција (Република Чешка, Унгарија и Полска). Притоа, овозможено е согледување на брзината и успешноста на процесот на транзиција, како и на перспективите за идниот развој на банкарските системи во анализираните земји.

- 3. Улогата на штедењето и инвестициите во транзиционите економии - Ѓорги Гоцков ..... (стр. 35)**

Штедењето и инвестициите се потврдени како основни детерминанти на долгорочниот економски раст, како теоретски, така и практично. Авторот на трудот го анализира соодносот меѓу овие две макроекономски варијабли од теоретски аспект и конкретно кај земјите во транзиција, со осврт и на Република Македонија.

Платниот систем во Република Македонија **(една година од започнувањето со работа на платниот промет преку банките)**

1. Вовед

Платниот систем претставува збир од инструменти, инфраструктура и процедури за пренос на пари. Земајќи ги во предвид сите можни системи и подсистеми, инструменти и процедури, платните системи се разликуваат од земја во земја, но сите платни системи имаат единствена намена - да пренесуваат пари помеѓу субјектите (физичките и правните лица) во една земја, па дури и пренос на пари на ист субјект од една сметка во една банка на друга сметка во друга банка. Преносот на пари вклучува не само пренос на средствата, туку и пренос на други информации, како на пример - кој плаќа, зошто се врши плаќањето итн.

Со преносот на пари, платниот систем им помага на физичките и правните лица да порамнат најразлични обврски - договори, фактури, даноци, судски решенија, итн. На тој начин, помагајќи обврските полесно да се порамнуваат, тој го овозможува функционирањето на економијата, па можеме да кажеме дека неговата улога е како крвотокот за човековиот организам. Без платниот систем не би можело лесно да се порамнат обврските помеѓу субјектите што ќе доведе до проблеми во целата економија. Ако платниот систем е неефикасен и недоверлив, би биле потребни недели, а не часови или минути, за со едно плаќање да се префрлат средствата од плаќачот на примачот. Уште полошо, времето на завршување на овој процес може да биде недефинирано: да бидат потребни неколку минути во еден случај, но една недела во друг случај, што може да доведе до нееднаквост помеѓу субјектите и несигурност во употребата на платниот систем. Нефикасностите во платниот систем може да имаат последици не само на крајниот корисник на платниот систем - плаќачот, туку и на целата економија, па и на целата држава. Така, на пример, ако не постојат инфраструктурни предуслови за плаќање на даноците може да се доведе во прашање функционирањето на државата.

Од ова се гледа дека платниот систем е клучна компонента на финансиската инфраструктура на една земја, а секое нарушување во платниот систем може да предизвика проблеми во целата економија. Затоа, централните банки на сите држави му обрнуваат посебно внимание на платниот систем и се грижат за негово непречено работење. Ова е зададено и како обврска за централната банка најчесто во законот или друг акт кој ја регулира целта и работата на централната банка. Таков е и случајот во Република Македонија, каде во Законот за Народна банка на Република Македонија, во рамки на функциите на Народна банка на Република Македонија, експлицитно е наведено дека Народна банка на Република Македонија го уредува платниот систем, во согласност со закон. Уште повеќе, во посебен закон, Законот за платен промет, се наведени сите одговорности на Народна банка на Република Македонија.

2. Карактеристики на претходниот платен систем

Поранешниот платен систем во Република Македонија имаше многу едноставна структура. Плаќањата на граѓаните се вршеа преку банките и се порамнуваа директно меѓу банките. Но, на друга страна, плаќањата на компаниите се вршеа преку Заводот за платен промет (ЗПП). Сите платни функции и некои функции кои не се директно поврзани со плаќања (како на пример: процесот на присилна наплата на даноците, делови од Државниот трезор, итн.) беа концентрирани во ЗПП. Сите правни лица мораа да имаат само една сметка која се номинираше дека е во депозит на една банка во Македонија. Таа банка плаќаше камата на средствата кои беа на сметката и ги користеше средствата на сметката за други банкарски активности, додека сите плаќања се извршуваа единствено преку ЗПП и плаќачите имаа единствено контакт со ЗПП.

Платниот систем имаше типична структура на едно ниво каде сите правни лица - трговски друштва, банки, училишта, министерства, итн - беа поврзани само со ЗПП. ЗПП имаше еден систем кој ги опслужуваше сите нив. Бидејќи тоа беше еден систем, плаќањата имаа финалност истиот момент, и примачот на средствата можеше да ги користи за неколку минути, најмногу до неколку часови - веднаш по добивањето на потврдата во делот на ЗПП кој го води примачот на средствата од страна на делот на ЗПП кој го води плаќачот на средствата.

Плаќањата во претходниот систем беа дозволени единствено на строго дефинирани платни инструменти кои се доставуваа на шалтерите на ЗПП низ целата земја. ЗПП имаше 32 организациони единици, секој поголем град имаше по една единица - филијала или експозитура, додека единствено Скопје имаше 3 филијали. На поголемите правни лица им беше дозволено да доставуваат платни налози на магнетни ленти или дискети заедно со платни инструменти на хартија.

Секој сопственик на сметка добиваше извод за состојбата на сметката на хартија на почетокот на денот за претходниот ден или преку електронскиот сервис кој можеше да се купи единствено од ЗПП.

3. Реформата на платниот систем

Структура на платниот систем во Република Македонија до 2001 година, со една централизирана институција - Заводот за платен промет, имаше некои предности, но исто така имаше многу недостатоци кои мораа да бидат разрешени со реформа на платниот систем. Реформата започна во 1998 година кога започна изработката на Физибилити студија од меѓународни експерти, поддржана од ФАРЕ програмата. Физибилити студијата беше готова во март 1999 година, по што Владата на Република Македонија ја усвои во јуни 1999 година.

Во оваа студија беа елаборирани предностите и недостатоците на стариот платен систем, како и предлози за новата инфраструктура на платниот систем во Република Македонија. Беше формиран Управен комитет за реформа на платниот систем, кој раководеше со спроведувањето на реформата. Во Управниот Комитет членуваа претставници од Народна банка на Република Македонија, Министерството за Финансии, Управата за јавни приходи, Заводот за платен промет (подоцна од новонастанатите институции), комерцијалните банки во земјата, Државниот Завод за Статистика и други.

Согласно Физибилити студијата и заклучоците на Управниот Комитет, секоја институција имаше свој дел од работата. Во текот на првата половина на 2001 година се донесе Законот за платен промет и Законот за трансформација на Заводот за Платен Промет. Во исто време, секоја од одговорните институции го развиваше својот дел од новата инфраструктура на платниот систем во Република Македонија. Сите тие навремено го имплементираа нивниот дел од реформата, што придонесе за старт на новиот платен систем на 30.07.2001. Работењето на ЗПП започна постепено да се намалува од 30.07.2001 до 31.12.2001, а во исто време да се зголемува оперативната работа на банките и Народна банка на Република Македонија. Работењето во транзициониот период беше уредено со заедничко упатство од Гувернерот на Народна банка на Република Македонија и Министерот за Финансии. Во овој период, секое правно лице мораше да отвори сметка во банката каде што му била сметката од ЗПП во депозит. Веќе следниот ден правното лице можеше да започне да го користи новиот платен систем - да отвара сметки каде има потреба и каде смета дека е сигурно и исплатливо. Правните лица кои не отворија сметка до крајот на работењето на ЗПП беа префрлени во Агенцијата за блокирани сметки, бидејќи ЗПП комплетно се затвори со датум на валута 31.12.2001 и новата инфраструктура продолжи да функционира самостојно.

Од Заводот за платен промет, во текот на 2001 година произлегоа 5 нови институции: Клириншка куќа КИБС, Централен депозитар за хартии од вредност, Централен регистар, Агенција за блокирани сметки и Национална платежна картичка - НПК, кои продолжија самостојно да функционираат. Првите две се веќе приватизирани, другите две се во државна сопственост, додека НПК е во процес на приватизација. Покрај овие 5 институции, голем дел од вработените во Заводот за платен промет беа превземени од Управата за јавни приходи, Министерството за Финансии, комерцијалните банки и Народна банка на Република Македонија.

4. Сегашниот платен систем

4.1. Правна поставеност на платниот систем во Република Македонија

Платниот систем мора да се базира на здрава правна основа која треба да биде јасна за разбирање на сите учесници во платниот промет - индивидуи, компании, банки, клириншки и порамнувачки институции. Недоволната разбраност на правните основи, може да ги загрози учесниците или да им даде лажна сигурност во платниот систем. За таа цел платниот систем во Македонија е детално регулиран со:

- Закони, донесени од Парламентот,
- Одлуки, донесени од Владата на Република Македонија,
- Одлуки, донесени од Советот на Народна банка на Република Македонија и
- Упатства, донесени од Гувернерот на Народна банка на Република Македонија и/или Министерот за Финансии.

Правната рамка е поставена од законите. Следните закони се директно поврзани со платниот систем:

- Закон за Народна банка на Република Македонија,
- Законот за банки,
- Законот за платен промет,
- Законот за чек и
- Законот за меница.

Исто така, иако не само за плаќања, Законот за документи во електронски облик и електронски потпис е доста значајна компонента на правната рамка. Согласно овој

Закон, електронскиот документ е валиден дури и да нема хартиена верзија, туку ако постои само електронска верзија. Документите за кои треба потпис, какви што се најголем дел од платните инструменти, мора да содржат потпис. Но, согласно овој Закон, и потписот може да биде електронски.

И многу други закони имаат влијание на регулативата во платниот систем, како на пример, Законот за облигации, Законот за извршна постапка, Законот за трговски друштва, итн.

4.2. Структура на новиот платен систем

Новата инфраструктура на платниот систем во Република Македонија има две нивоа. Првото ниво е само помеѓу Народна банка на Република Македонија и носителите на платниот промет - банките, додека следното ниво е помеѓу банките и нивните клиенти - корисниците на платниот систем.

Плаќањата на првото ниво се водат помеѓу сметки во Народна банка на Република Македонија. Плаќањата помеѓу овие сметки се извршуваат во реално време - веднаш преку Македонскиот Интербанкарски Платен Систем (МИПС). Тоа, во пракса, значи дека средствата се достапни на примачот на плаќањето за неколку секунди. Овој систем го раководи и опслужува Народна банка на Република Македонија, а е дозволено е учество на банките и ограничен број на други финансиски институции. Овој систем вообичаено се користи за меѓубанкарски порамнувања и итни плаќања.

Плаќањата во второто ниво се извршуваат помеѓу сметки во банките. Тие може да се извршат од неколку секунди до еден цел ден, во зависност од тоа кој систем за клиринг и порамнување ќе се користи, што зависи од плаќачот - оној кој го издава платниот налог.

Секоја банка ги води сметките за своите клиенти во својот систем. Платните налози клиентот-плаќач ги доставува до својата банка. Кога банката ќе прими платен налог од својот клиент, таа проверува дали тој е формално исправен: дали се користи соодветен платен инструмент, дали има потписи и дали тие се овластени, дали сите елементи се на платниот инструмент, дали постојат сметките напишани на платниот инструмент и слични формални проверки. Ако сè е формално исправно, тогаш банката проверува дали има доволно средства на сметката која се задолжува. Ако нема доволно средства, тогаш платниот налог може да се остави да чека во банката или да се врати на налогодавачот.

Ако налогот ги помине сите контроли, тогаш банката проверува дали сметката на која треба да се префрлат средствата е во нејзиниот систем. Во случај кога двете сметки се во системот на банката, тогаш тој се порамнува веднаш и плаќањето е финално. Но, ако сметката која треба да се одобри е во друга банка, тогаш треба да се изведе клиринг и порамнување.

Клиринг е процес во кој банките ги расчистуваат и утврдуваат нивните обврски поврзани со платниот промет, за да се добие која банка колку должи, а која колку побарува по основ на платниот промет. Порамнување е процес кога парите се префрлаат од банката која долгува на банката која побарува. Во Република Македонија постојат неколку системи за клиринг и единствен систем за порамнување - Системот на Народна банка на Република Македонија - МИПС.

4.2.1. Комерцијални банки

Комерцијалните банки се најголем дел и многу значајна компонента на платниот систем во Република Македонија. Тие се одговорни за отворање и водење на сметките на клиентите и извршување на плаќања по тие сметки. Всушност, тоа е оној дел на платниот систем кој го гледаат корисниците на платниот систем.

Со цел да ги порамнат своите обврски банките имаат можности да користат различни системи за клиринг и порамнување кои ќе бидат разгледани понатаму.

Заклучно со 31.07.2002 година во Република Македонија има 21 банка, од кои 20 се лиценцирани за извршување на домашни плаќања. Секоја од банките е различна, по својата големина, услуги, регионална распространетост, тарифи за извршување на плаќањата, времето за прием на плаќања и други карактеристики.

Некои банки примаат само обични хартиени налози и хартиени изводи, како што беше вообичаено во претходниот систем - ЗПП, додека други банки нудат електронски услуги за изводите, извештаите за тековни приливи итн. Некои од нив дури користат и електронски средства за примање на налозите. При користење на електронските средства може да се користат затворени мрежи на банката или Интернет, па дури и извештаи преку мобилен телефон (преку **SMS** или **WAP** сервиси). Конечно, изводи и извештаи може да се добиваат и на факс.

Покрај редовните услуги во платниот промет, некои банки нудат и дополнителни сервиси. Типичен пример на вакви сервиси е директно задолжување. Со активирање на овој сервис правното лице - сопственик на сметката, може да ја овласти банката да ја задолжи неговата сметка за да плаќа фактури од одредени компании кои ќе пристигнат директно во банката. На пример, ова може да се користи за фактурите на сметките кои не може да се рекламираат (пример од Телеком или Мобимак) и ако не се платат се наплаќа и казнена камата, па е во интерес на правното лице да се платат навреме. За да го поедностави процесот на плаќање, компанијата може да ја авторизира банката да ги плати сите фактури примени од Телеком на крајниот датум за плаќање.

Без разлика која банка ќе ја избере компанијата, согласно со Законот за платен промет, таа треба да ги изврши платните налози во тековниот ден, ако платните налози се примени во работното време на банката за тој ден.

Односот помеѓу банката и клиентот е дефиниран со заеднички договор. Овој договор може да вклучува: банкарска провизија, крајно време за извршување на платните налози, расположиви сервиси, дополнителни опции итн.

4.2.2. Народна банка на Република Македонија

Народна банка на Република Македонија, како банка на банките, ги води сметките на банките и извршува плаќања за банките. За оваа намена, Народна банка на Република Македонија управува со РТГС¹ систем кој се вика Македонски Интербанкарски Платен Систем (МИПС). Овој систем прима плаќања од банките во реално време на бруто основа - еден по еден. Ако има доволно средства на сметката на банката, плаќањето се извршува веднаш и банката примач може да располага со средствата. Преку овој систем, освен плаќањата на банките (нивни и на нивни клиенти), се

---

¹ **RTGS** е кратенка од англискиот израз "**Real Time Gross Settlement System**", што значи "Систем за порамнување во реално време на бруто основа".

извршуваат и плаќањата на Трезорскиот систем на Министерството за Финансии, брокерските куќи, некои фондови итн.

Системот прима плаќања од банките во периодот од 07.30 до 17.00². Тоа не значи дека правното лице може да го достави налогот до овој период и да очекува да се изврши истиот ден. Секоја банка има временски лимит до кога прима плаќања за плаќање преку системот на Народна банка на Република Македонија, бидејќи на банката ѝ треба време да го подготви плаќањето и да го достави до системот за порамнување.

Банките имаат обврска да ги порамнат сите плаќања преку 3.000.000 денари преку овој систем, за да банката примач биде веднаш известена за средствата кои пристигнале на нејзината сметка.

Од друга страна, иако налогот е под 3.000.000 денари, имателот на сметката може да ѝ нареди на банката да го изврши налогот преку овој систем со експлицитна наредба на платниот инструмент. Со доставувањето на налогот во овој систем банката треба да има доволно ликвидни средства во моментот на порамнувањето, што може да ја чини банката повеќе. Затоа некои банки плаќањата преку МИПС системот на Народна банка на Република Македонија ги наплатуваат поскапо.

НБРМ им наплаќа на банките 5 до 40 денари за едно плаќање, без разлика на износот на плаќањето, а во зависност колку плаќања имала банката. Ако платниот налог е доставен по 12:00 часот тогаш цената е за 50% поскапа. Но, треба да имаме во предвид дека тоа се цени за банките, на што секоја банка може да додаде и своја провизија за крајниот корисник.

Со цел да се избегне најголемиот проблем кај РТГС системите, недостатокот на ликвидни средства во текот на денот, Народна банка на Република Македонија на банките им дозволува да ја користат задолжителната резерва во цел износ во текот на денот и добиваат дозволено пречекорување на сметката во зависност од колатералот кој го доставуваат на Народна банка на Република Македонија. Како колатерал во текот на денот се користат истите хартии од вредност кои се користат и како колатерал за добивање на ломбарден кредит на крајот од денот. Така, ако банката до крајот на денот не го врати искористеното дневно пречекорување, тогаш на тој износ добива ломбарден кредит, согласно правилата на Народна банка на Република Македонија.

МИПС системот е набавен со финансика помош од ФАРЕ програмата за 1997 година на меѓународен тендер. Со неговата имплементација Народна банка на Република Македонија се вброи меѓу земјите со најмодерен РТГС систем во светот.

Во овој момент, согласно истражувањето на [Central Banking Publications](#)³, од 45 разгледани земји 69% имаат РТГС систем, додека сите останати размислуваат да воведат ваков систем. Од оние кои имаат РТГС систем, 77% го вовеле во последните 5 години, што укажува на тоа дека Народна банка на Република Македонија го следи светскиот тренд на намалување на ризиците во платните системи.

Согласно со истото истражување, просечното време за развивање на РТГС систем е нешто над 3 години (37 месеци). МИПС-РТГС системот на Народна банка на Република Македонија е досега најбрзо развиен РТГС систем во светот со оглед на тоа што започна со работа за помалку од 5 месеци од потпишувањето на договорот за

---

² До 17.06.2002 година системот работеше од 07:00 до 18:00.

³ [E-money and Payment Systems Review, Matthew Robinson, Central Banking Publications, 2002](#)

набавка и по само два месеци тестирање и симулации со учесниците, почна да извршува трансакции.

4.2.3. Клириншка куќа - КИБС

КИБС е интербанкарска клириншка куќа за мали плаќања. Системот работи на принципот на мултилатерален нето клиринг. Прима налози од банките во пакети во текот на денот до 14:00, кога затвора и врши мултилатерален нето клиринг. Ова, исто така, не значи дека имателите на сметки може да ги доставуваат своите пакети со налози до 14:00 часот, туку секоја банка има свој временски лимит до кога прифаќа налози за во КИБС со цел да се подготви за клирингот и порамнувањето.

По приемот на налозите, КИБС ги пресметува обврските и побарувањата на сите банки на нето основа, и ги порамнува најдоцна до 15.30 преку МИПС системот. Дури тогаш плаќањата се финални и банката на примачот може да му ги стави на располагање средствата на сметката на примачот.

Овој начин на клиринг бара помалку ликвидни средства од банките, па затоа е поевтин начин на плаќање. КИБС им наплаќа на банките помеѓу 5 и 8 денари за плаќање плус одредена сума за секоја пакет на плаќања. Тука, исто така, треба да земеме во предвид дека тоа се цените кои банките ги плаќаат на КИБС, на што тие може да додадат своја провизија за крајниот корисник.

Исто така, клириншката куќа го одржава единствениот регистар на иматели на сметки кој се состои од сите сметки отворени во сите банки, а се користи за присилна наплата која ќе биде објаснета подоцна.

4.2.4. Национална илаетежна картичка - НПК

НПК е многу млада институција која започна со функционирање на 19 август 2002 година. Таа е клиринг систем со посебна намена - плаќања со пластични картички. НПК е одговорна за водење на мрежа на банкомати и ПОС⁴ терминали и на тој начин им овозможува услуги на сопствениците на картички.

Секој имател на сметка во банка која ќе се зачлени во овој систем, може да има картичка во системот на НПК. Секој имател на картичка, без разлика во која банка има сметка, може да подига готовина на банкоматите во НПК мрежата и да плаќа на ПОС терминалите на истата мрежа⁵. Подоцна, НПК ги порамнува плаќањата помеѓу имателот на картичката и банката која го сервисира банкоматот или ПОС-от. На почетокот на функционирањето на НПК, ќе има 75 банкомати низ целата земја што е околу 5 пати повеќе од сегашната распространетост на банкомати во земјата, со што се очекува тие да бидат достапни за сите корисници.

Исто така, со имплементацијата на проектот на Министерството за Финансии за воведување на фискални каси, на секое продажно место каде што има фискална каса, мора да се инсталира и ПОС терминал поврзан со фискалната каса од една страна и со НПК мрежата од друга страна. На тој начин, се очекуваат повеќе од 10.000 ПОС терминали, на кои ќе може да се користат картичките, да се воведат низ земјата во многу краток рок, од кои 3.000 ПОС терминали уште до крајот на оваа година.

---

⁴ POS е кратенка од "Point of sale", што значи терминал на местото на продажба, продажен терминал.

⁵ Во овој момент мрежата на ПОС терминали се уште не е почната да се инсталира.

4.2.5. Трезорскиот систем на Министерството за Финансии

Трезорскиот систем на Министерството за Финансии е посебен подсистем на платниот систем во Република Македонија. Овој систем е одговорен за плаќањата на државата, како учесник во платниот систем. Сите буџетски институции (државните училишта, судовите, министерствата итн.) имаат подсметка во трезорскиот систем. Исто така, потсметки за приливи имаат и институциите кои собираат буџетски приходи, како што се Управата за јавни приходи и Царинската управа.

Трезорскиот систем има единствена трезорска сметка во Народна банка на Република Македонија, која ја користи за плаќања на сите буџетски корисници. Плаќањата на трезорската сметка се извршуваат на вообичаен начин, како и секое друго плаќање, но потсметката на буџетскиот корисник мора да се вклучи на налогот за плаќање. За таа цел постои и специјален платен инструмент (образец ПП50) кој се користи за плаќање во корист на единствената трезорска сметка.

4.2.6. Агенција за блокирани сметки

Во стариот платен систем, во ЗПП, беше можно една сметка да биде блокирана по основ на акцептни налози, гаранции, судски решенија за извршување или на други начини. Овие блокади ги црпеа сите средства од сметката и на тој начин ја оставаа сметката блокирана со состојба нула. Овие сметки, од една страна, не беа од интерес на банките, а од друга страна имаа и обврски според стариот систем кои мораа да бидат расчистени пред да им се овозможи на сопствениците на овие сметки да отворат сметка во банка.

Со цел да се сервисираат овие сметки, Владата на Република Македонија оформи специјална Агенција за блокирани сметки. Таа агенција ги превзема сите сервиси поврзани со блокираните сметки кои ги вршеше ЗПП. Агенцијата ќе работи 2 години, до 31.12.2003, со цел да ги "исчисти" сите блокирани сметки.

Агенцијата, како и секое друго правно лице, има своја сметка во деловна банка по сопствен избор. Кога друга компанија има потреба да плати на сметка која е блокирана, тогаш таа треба да ѝ плати директно на Агенцијата, а во полето "повикување на број при одобрување" да го напише бројот на блокираната сметка. Ако има доволно средства на блокираната сметка за да се исплатат некои од обврските на блокираната фирма, тогаш Агенцијата ја плаќа обврската која ја блокирала сметката, во согласност со приоритетот на наплата (судски налог, акцептен налог, итн.). Кога сите блокади ќе се исплатат, тогаш "блокираната" компанија може да отвори сметка во банка, за што ќе добие потврда од Агенцијата за блокирани сметки и може да продолжи да работи како и сите други компании во платниот систем. Агенцијата не прифаќа извршување на други налози, освен оние за деблокирање на сметката.

Бидејќи има околу 20.000 сметки кои биле во ЗПП и чии сопственици не отвориле сметка во банка, иако овие сметки не се блокирани со акцептни или судски налози, па дури и имаат средства на нив, овие сметки, исто така, се префрлени во Агенцијата за блокирани сметки. Овие сметки може да се префрлат во банка оној момент кога сопственикот на сметката ќе ги побара средствата кои останале таму (за секој месец Агенцијата наплатува за чување на сметката).

Исто така, Агенцијата ги врши следните работи:

- прима рекламации за веќе извршени судски решенија,
- прима рекламации во врска со платниот систем,

- прима рекламации за веќе извршените акцетни налози и
- ја прима целата кореспонденција наменета за ЗПП.

5. Предности на новиот платен систем

Главна предност на новиот платен систем е неговата децентрализација, која овозможува конкуренција помеѓу банките и на ова поле. Конкуренцијата помеѓу банките доведува до:

- Развој на нови технологии во платниот промет,
- Подобрени услуги за клиентите и
- Пазарно базирани тарифи.

Банките се интересираат за развој на нови технологии кои ќе ги намалат нивните трошоци. Ова веќе доведува до развој на нови услуги, како електронски платен промет кој не беше познат во стариот платен систем.

По овие почетни услуги, се очекува банките да развијат и нови продукти, кои вклучуваат и други банкарски активности, а кои не беа можни во стариот платен систем поради раздвоеноста во ЗПП. Така, може да се добие дозволено пречекорување на сметката, можности за директно задолжување итн.

Паралелно со новите технологии, а како резултат на конкуренцијата, банките го зголемија бројот на филијали и шалтери низ целата земја за да овозможат подобри услуги на своите клиенти. Додека во стариот систем имаше 32 организациони делови каде се прифаќаа плаќањата, сега има 155 организациони делови на сите банки кои прифаќаат плаќања, не сметајќи ги шалтерите на ЈП Македонска пошта. Ако се земе во предвид дека Поштенска банка има склучено договор со ЈП Македонски пошти за користење на нејзините филијали, бројот на места каде што едно правно лице може да врши платен промет надминува 450. Уште повеќе, клиентот кој има сметка во една банка најчесто може да ги користи сите делови на таа банка за разлика од поранешниот систем каде за една сметка можеше да се користи само во една организациона единица на ЗПП. Клиентите треба да ги анализираат мрежите на банките каде што сакаат да отворат сметка и да ги искористат. Сепак, особено во периодот на транзиција, најголемиот товар главно паѓаше на централата на банката, особено на банките со многу клиенти кои не беа организирани да примат толку многу налози, што доведуваше до успорување на процесот на доставување на налозите. Овој проблем, денес, значително е намален со стекнување на повеќе искуство кај банките.

Исто така, како резултат на децентрализацијата, системскиот ризик се децентрализира. Сега, сите плаќања не ги врши само една институција, па ако системот на една банка застане тоа нема да ги застане сите плаќања, што може да има крајно негативни последици за земјата. Понатаму, со оглед дека има многу институции кои вршат плаќања, тие не може да си дозволат да престанат со примање и извршување на плаќања, бидејќи на тој начин банката може да ја изгуби довербата. Затоа банките ги опремуваат своите системи да работат непрекинато.

Втора главна предност на новиот платен систем е директниот контакт помеѓу банката и клиентот. Со директниот контакт банката го следи својот клиент и може да определи некои обрасци на приливи и одливи, па ако клиентот е добар, тогаш тој може да добие средства за плаќање на база на средства кои не се пристигнати, но знаејќи ја регуларноста на приливот се очекува истите да пристигнат. Од друга страна, клиентот може да ги анализира и спореди банките во нивната работи и на тој начин самостојно да избере една или две преку кои ќе го извршува платниот промет.

Трета предност на новиот платен систем е подобреното водење на ликвидноста од страна на банките. Врз основа на директниот контакт, банките може да ги следат приливите и одливите и подобро да управуваат со средствата. Исто така, бидејќи платните налози се доставуваат директно во банката, банката не може да биде изненадена од некој голем одлив. Иако оваа предност не е од директна корист за клиентите, тоа што банките подобро ја водат ликвидноста може да доведе до повеќе расположиви средства, што на крајот може да доведе до значајна корист за клиентите. Слично на банките, предноста од навремените информации се одразува и кај Народна банка на Република Македонија која има увид во целокупната ликвидност на сите банки, во реално време.

Четврта предност во новиот платен систем е дека нема повеќе социјализација на трошоците, добивката и загубата помеѓу компаниите. На пример, во претходниот систем, провизиите се плаќаа како процент од износот и големите трансфери го финансираа целиот систем. Исто, во претходниот систем ако банката банкротира таа можеше да има негативна состојба на сметката, што значеше издавање на примарни пари од Народна Банка на Република Македонија, и на крајот загубата се социјализира. Новиот платен систем не го дозволува ова.

Петта предност е дека секоја компанија може да отвори повеќе сметки во една или повеќе банки. Тоа им овозможува на компаниите да го дисперзираат ризикот од држење на сите пари на една сметка. Имањето на повеќе сметки овозможува на менџерот да користи различни сметки за различни намени. На крајот, ова може да овозможи за секој организационен дел на едно правно лице да има посебна сметка, со што многу ефикасно се контролира управувањето со дадениот организационен дел.

Конечно, Македонија сега има платен систем кој е хармонизиран со платните системи во Европската Унија. Ова беше неопходен чекор со оглед дека Македонија има аспирации за членство во Европската Унија. Иако ова не е од директна корист за клиентот, тоа ќе им помогне на банките и компаниите полесно да се интегрираат во Европската Унија, што ќе донесе многу други предности.

6. Банкарски надоместоци за услугите во платниот систем

Една од највпечатливите предности на новиот платен систем е конкуренцијата помеѓу банките, што очекувано доведе до намалување на надоместоците за услугите во платниот промет. Согласно со Законот за платен промет секоја банка која извршува плаќања за своите клиенти може да определи и да наплаќа надомест. Тарифите по кои банката го наплаќа надоместот треба да бидат јавно објавени, како што треба да биде напишано и во договорот за отварање на сметка.

Различни банки имаат различни модели за определување на тарифа. Сепак, сите модели може да се групираат во следниве два општи облици:

- надомест во зависност од бројот на платни инструкции и
- надомест во зависност од износот на платните инструкции.

Постојат и надоместоци кои се комбинација од претходните две или надоместок со некој посебен услов. Условите може да вклучат одреден волумен на плаќања, време за доставување на плаќања, начин на порамнување (во реално време или одложено), чување на одреден износ на сметката на плаќачот итн.

Примери на надоместоци за безготовинско плаќање кои се применуваа од страна на банките во Република Македонија во изминатиот едногодишен период:

1. Фиксна тарифа од 20 денари по плаќање;
2. 0.04% од износот на плаќањето;
3. Фиксна тарифа од 10 денари по плаќање плус 0.04% од износот на плаќањето;
4. 10 денари за плаќање до 3.000 денари; 20 денари за плаќање до 30.000 денари; 30 денари за плаќање до 100.000 денари и 0.03% од износот на плаќањето за плаќања над 100.000 денари.
5. Бесплатни плаќања.

Колку за споредба, Заводот за платен промет, до првото покачување поради реформата, во септември 2001 година, наплатуваше 0,04% од износот на плаќањето плус околу 13 денари⁶ за секој налог. Понатаму, поради намалениот обем на трансакции во ЗПП, зголемените трошоци на работа и за мотивирање на правните лица да отворат сметка во банка, тарифата на ЗПП се зголемуваше и достигна 540% од оваа вредност во декември 2001 година.

Кога се отвара сметка мора да обрне внимание и на други потенцијални надоместоци поврзани со водењето на сметката, како на пример:

- за отварање на сметка,
- месечна тарифа за водење на сметка,
- тарифа за изводи преку факс,
- тарифа за изводи на мобилен телефон,
- тарифа за директни задолжувања итн.

Од друга страна некои банки даваат намалување на надоместоците ако плаќањето се достави еден ден однапред, а помало намалување ако плаќањето се достави наутро до одреден термин, ако преку сметката е извршен поголем промет во текот на месецот, ако двете сметки (и на плаќачот и на примачот се во рамки на банката) или некоја друга особина која е од интерес на банката. Така на пример, иако не сме ја сретнале кај ниедна банка во Република Македонија, би можело банките да го намалат или изостават надоместокот за вршење на плаќањата, ако правното лице постојано имало повеќе средства на сметката од некој лимит. Со тоа, на уште еден начин, ќе се поттикнат правните лице да ги чуваат средствата на сметката.

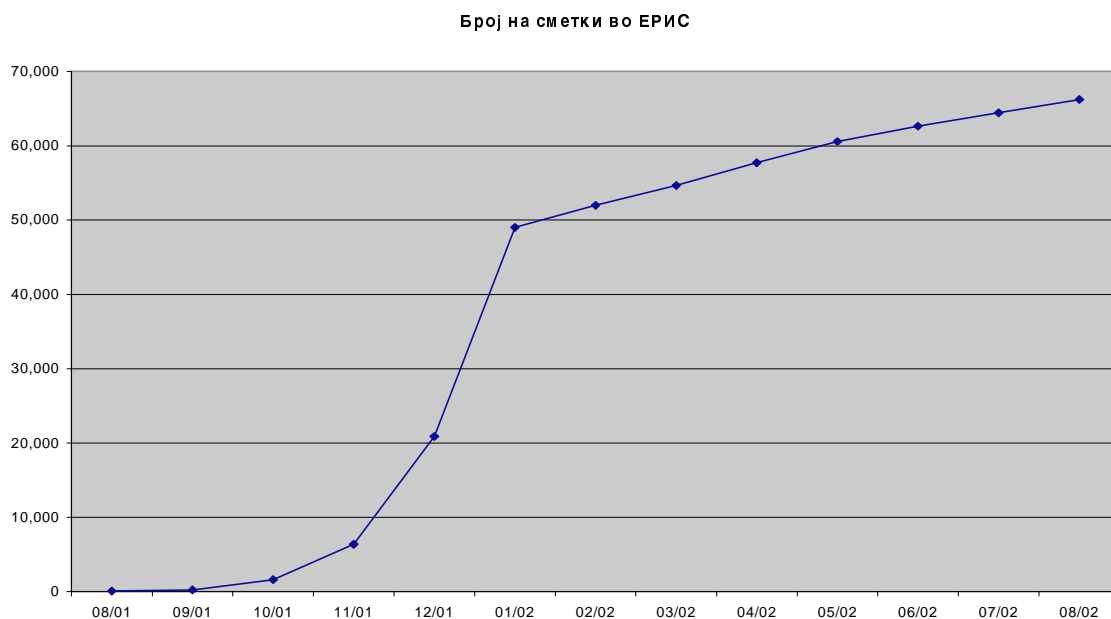
7. Единствен регистар на иматели на сметки (ЕРИС), судски налози и блокирање на сметки

Секоја банка води регистар на сметките кои се отворени кај неа. Кога банката ќе отвори сметка, таа мора да ја пријави во единствениот регистар на иматели на сметки (ЕРИС) кој се води во КИБС.

Од почетокот на работата на ЕРИС тој започнува да се полни со сметките кои се отвараа во банките, за да на крајот на 31.07.2002 година има 66.214 сметки.

⁶ Овој износ се пресметуваше на крајот од месецот, како 0,01% од вкупниот промет во филијалата, поделен со вкупниот број на налози. Како таков, се менуваше секој месец во зависност од прометот и бројот на налози, но вообичаено беше околу 13 денари.

Графикон 1

На графиконот 1 е прикажано зголемувањето на бројот на сметките, по месеци, при што се гледа дека најголемото оптоварување за банките дојде пред крајот на 2001 година, кога Заводот за платен промет драстично ги зголеми своите тарифи, а воедно правните лица кои се уште немаа сметка во банка можеа да останат без сметка преку која ќе вршат платен промет.

По завршувањето на транзициониот период, има постојано зголемување на бројот на сметките, поради тоа што правните лица почнуваат да ја користат можноста од повеќе сметки. Така, едно големо правно лице во Македонија има отворено дури 1.080 сметки. Сепак, најголем дел од правните лица (48.270) имаат само една сметка, а 7.473 само две сметки. Во просек, на крајот на јули 2002 година на едно правно лице доаѓаат 1,22 отворени сметки, со тенденција бројот на сметки и понатаму да се зголемува.

Овој регистер примарно е создаден за да се користи за присилно извршување на судски решенија. Судските решенија се издаваат од извршните судии во основните судови, врз база на молба од доверителот. Во молбата мора да бидат наведени - назив и сметка на должникот, износ кој треба да се плати и назив и сметка на доверителот.

Кога судското решение за присилна наплата ќе пристигне кај банката, таа се обидува да го изврши од средствата кои се на сметката. Но ако нема доволно средства, тогаш банката ги префрла сите средства на сметката и доставува, преку клириншката куќа КИБС, блокада на сите сметки на правното лице чија сметка немала доволно средства за да се изврши решението. На банката не ѝ е дозволено да извршува плаќања на правно лице чија сметка е блокирана, освен плаќања во корист на блокираната сметка со цел да се исплати судското решение. Кога доволно средства ќе пристигнат на првата сметка, се завршуваат плаќањата по тоа решение и сметката се деблокира.

Ако има повеќе судски налози, тогаш тие се извршуваат по временскиот редослед на нивното пристигнување.

8. Анализа на работењето на платниот систем во изминатиот едногодишен период

Од започнувањето со функционирање на платниот систем, согласно со новата поставеност, на 30 јули 2001 година до 31 јули 2002 година платниот систем работел вкупно 252 работни денови, од кои 107 работни денови паралелно со ЗПП (до 31.12.2001 година) и 145 работни денови самостојно. Во овој период вкупно се извршени 6,84 милиони налози во меѓубанкарскиот платен промет со вкупна вредност од 663,5 милијарди денари. При тоа, најголем дел од сите меѓубанкарски трансакции (6,14 милиони) е извршен преку клириншката куќа КИБС, додека преку МИПС системот на Народна банка на Република Македонија се извршени 700 илјади налози, што претставува 10,2 % од вкупниот број на налози. Сепак, овие 10,2% од сите налози, имале вкупна вредност 496,49 милијарди денари, што претставува 74,8% од вкупниот меѓубанкарски промет во овој период од 663,52 милијарди денари. Треба да се напомене, дека во овие износи се внесени и трансакциите од посебната сметка за задолжителна резерва на редовната сметка на банките и обратно, што создава зголемување на износот за неколку проценти. Од 10.02.2002 година, задолжителната резерва се води во рамките на редовната сметка на банките, со што овие непотребни трансфери се избегнати.

Во табелите подолу се дадени вкупниот број и вкупниот износ на сите меѓубанкарски налози, во изминатиот период, од каде што може да се увиди зголемувањето на работата на клириншките системи во Република Македонија.

Треба да се напомене, дека покрај интербанкарскиот промет, постои и внатребанкарски промет кој вклучува плаќања помеѓу сметки во рамките на една банка. Овој промет, во периодот од 01.01.2002 година до 30.06.2002 година, претставуваше 65,32% од вкупниот број и 65,89% од вкупниот износ на сите налози. Овој број е различен за различни банки и тој се движи од 3,08% од бројот на сите налози кај една банка до 67,79% од бројот на сите нејзини налози кај друга банка. Може да се заклучи дека поголемите банки, кои имаат поголем број на сметки, имаат извршено поголем процент на налози (по број и вредност) во својот внатрешен платен промет.

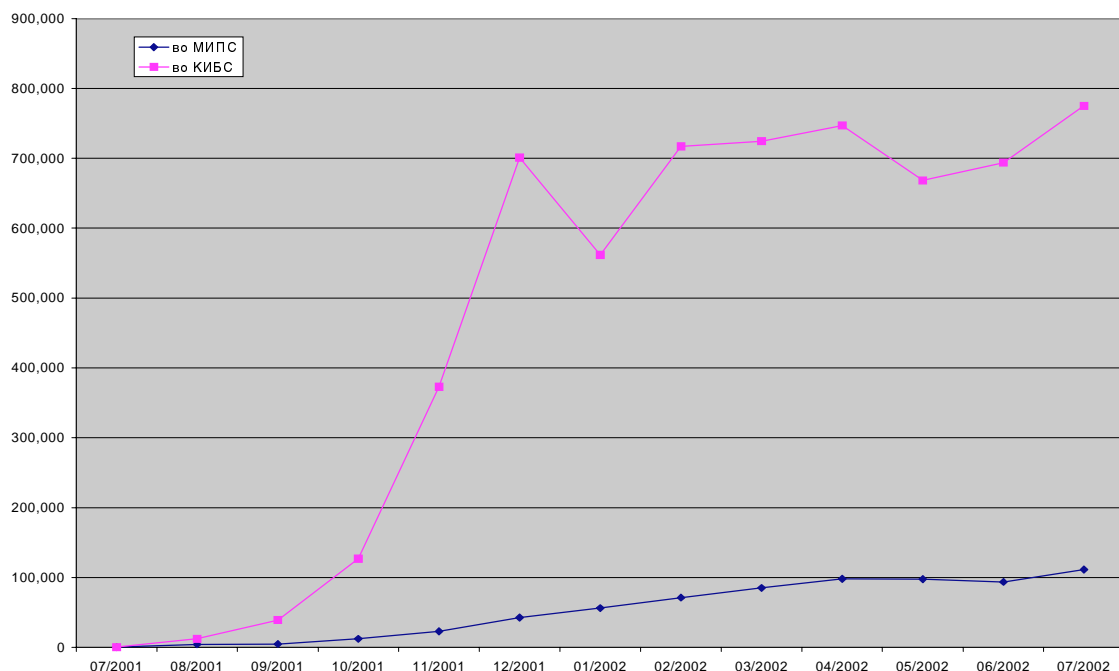
Табела 1

Месеци	Работни денови	Број на налози		
		во МИПС	во КИБС	вкупно
07/2001	2	207	247	454
08/2001	21	4,181	12,151	16,332
09/2001	20	4,781	39,166	43,947
10/2001	21	12,140	126,945	139,085
11/2001	22	23,059	372,855	395,914
12/2001	21	42,662	701,235	743,897
01/2002	19	56,303	561,966	618,269
02/2002	20	71,212	717,099	788,311
03/2002	21	84,903	724,557	809,460
04/2002	22	98,094	747,087	845,181
05/2002	20	97,718	668,348	766,066
06/2002	20	93,617	693,985	787,602
07/2002	23	111,156	775,239	886,395
Вкупно:	252	700,033	6,140,880	6,840,913

Графикон 2

Број на налози во платните системи во РМ

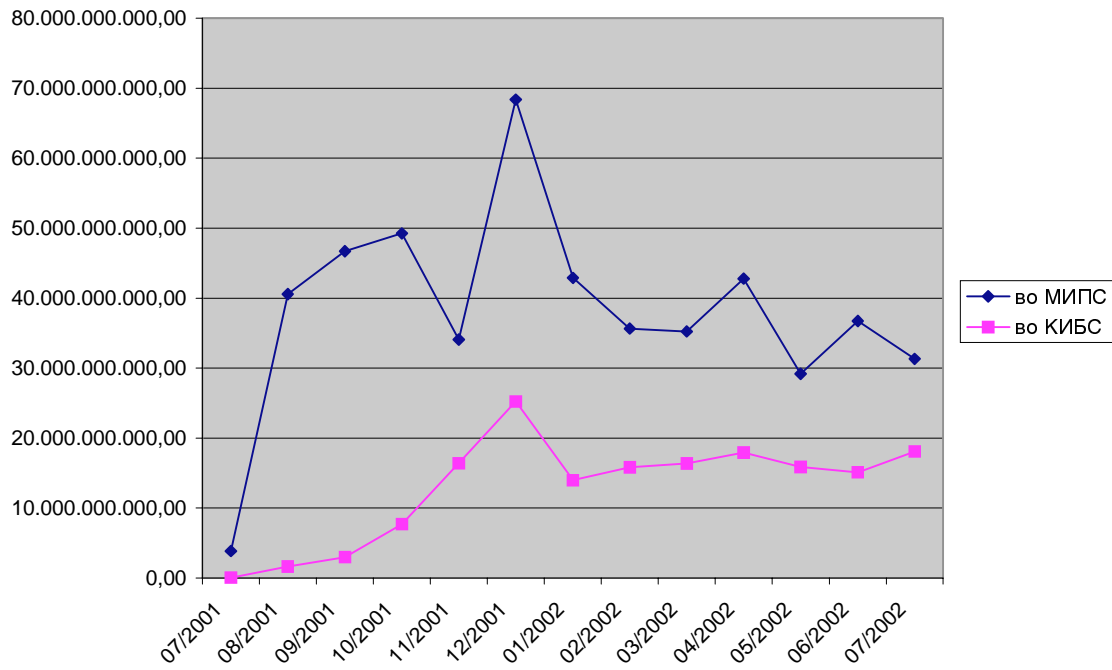

Табела 2

Месеци	Работни денови	Вкупен износ на налози		
		во МИПС	во КИБС	вкупно
07/2001	2	3,858,687,435.00	25,926,300.50	3,884,613,735.50
08/2001	21	40,549,106,989.00	1,615,567,015.50	42,164,674,004.50
09/2001	20	46,710,783,567.50	2,984,175,265.00	49,694,958,832.50
10/2001	21	49,242,934,066.00	7,707,659,076.50	56,950,593,142.50
11/2001	22	34,061,750,853.50	16,397,957,615.50	50,459,708,469.00
12/2001	21	68,360,349,208.50	25,224,181,648.50	93,584,530,857.00
01/2002	19	42,877,854,621.00	13,962,354,559.50	56,840,209,180.50
02/2002	20	35,613,315,356.50	15,833,603,757.50	51,446,919,114.00
03/2002	21	35,219,801,642.00	16,357,555,329.50	51,577,356,971.50
04/2002	22	42,774,189,096.00	17,908,233,196.50	60,682,422,292.50
05/2002	20	29,183,861,423.00	15,857,848,723.50	45,041,710,146.50
06/2002	20	36,725,093,407.50	15,085,761,799.50	51,810,855,207.00
07/2002	23	31,314,032,669.00	18,070,193,639.00	49,384,226,308.00
Вкупно:	252	496,491,760,334.50	167,031,017,926.50	663,522,778,261.00

Графикон 3

Износ на налози во платните системи во РМ

Заклучни согледувања

Во Република Македонија веќе една година успешно функционира новиот платен промет. Со тоа, македонската економија се здоби со стандардна инфраструктура, инструменти и процедури за извршување на платниот промет меѓу економските субјекти, при што основни носители на оваа функција се банките. Притоа, од поранешниот ЗПП, формирани се нови институции, со различна улога во платниот промет, односно финансискиот сектор.

Споредбата со други земји во светот, кои поминале низ сличен процес на реформа на платниот систем, покажува дека оваа реформа во македонската економија е завршена во најкраток можен рок. Анализата на работењето на реформираниот платен систем во изминатиот едногодишен период упатува на растечки број на трансакции и износи реализирани преку носителите на платниот промет, при што Народна банка на Република Македонија, каде се вршат порамнувања во реално време на големите износи (преку МИПС), има клучна улога.

Покрај првичните ефекти во однос на зголемена ефикасност во реализација на плаќањата во економијата, новиот платен систем се очекува да резултира со низа позитивни ефекти во однос на конкурентноста на банките, нивната ликвидносна позиција, како и зголемени можности за избор од страна на комитентите. Во крајна линија, тоа би се одразило врз профитабилноста на банките, нивниот депозитен потенцијал, кредитната поддршка на економијата и нивото на каматните стапки. Сепак, макроекономските придобивки од новиот платен систем можат најдобро да се согледат преку анализирање на подолг временски период.

Генерално, реализацијата на реформата на платниот промет во Република Македонија, како исклучително сложен проект, во кој беа вклучени голем број на учесници, се оценува како успешна. Новиот платен систем овозможува доближување до светските стандарди во оваа област и воедно претставува значајна компонента на современиот финансиски систем. Во овој контекст, реформата на платниот систем претставува значаен сегмент на трансформацијата на финансискиот систем во транзициониот период на македонската економија.

Користена литература:

1. [Core Principles for Systemically Important Payment Systems, Committee on Payment and Settlement Systems, BIS, January 2001](#)
2. [E-money and Payment Systems Review, Matthew Robinson, Central Banking Publications, 2002](#)

Компаративна анализа на процесот на реструктуирање и перформансите на банкарскиот систем на Република Македонија и банкарските системи на водечките земји од Централна и Источна Европа (Република Чешка, Унгарија и Полска)

1. Вовед

Во текот на последната деценија од минатиот век, односно по промената на политичкото и економското уредување настанаа значајни промени во финансиските системи на Земите од Централна и Источна Европа. Република Македонија по распаѓањето на поранешната СФРЈ не остана имуна на овој процес и во текот на последната деценија паралелно со процесите на демократизација и реформа на економскиот и политичкиот систем ги спроведуваше и реформите во финансискиот систем.

Повод за оваа компаративна анализа е студијата публикувана од страна на Deutsche Bundesbank *“The Financial System in the Czech Republic, Hungary, Poland after a Decade of Transition”* во која авторите Thomas Reininger, Franz Schadaх, Martin Summer даваат анализа на развојот на финансискиот систем на овие три земји во текот на последната декада, како најнапредна група од земјите во транзиција и перформансите на овие банкарски системи во текот на втората половина од 90-тите години.

Овие автори својата анализа ја концентрираат на четири главни аспекти: банкарскиот систем, пазарите на капитал, структурата на финансирање на приватниот и јавниот сектор, како и правното и супервизорското опкружување. Предмет на обработка во оваа анализа е првиот аспект, односно банкарскиот систем.

2. Банкарските систем на земјите од групата СЕЕС-3⁷ и Република Македонија на почетокот на 90-тите години

Постои широк консензус во финансиската теорија и практика дека банките на финансискиот пазар, дефиниран како комплексен систем на пазари и институции кои извршуваат комплементарни функции, имаат улога на главни финансиски посредници.

Во земјите од групата СЕЕ-3 во услови на централно планирање банкарскиот систем може да се каже дека имал улога на сметководствен механизам за евидентирање на одлуките на надлежните власти за алокација на ресурсите во економијата помеѓу различни сектори и економски субјекти. За разлика од овие земји, се до 1991 година во Република Македонија постоел двостепен банкарски систем кој се развивал во согласност со развојот на карактеристиките на општествениот и економскиот систем на сојузната заедницата на поранешна Југославија. Примарна функција на банките била да им обезбедуваат кредити на претпријатијата во што е можно поголем обем и по најниска можна цена, а ваквата

---

⁷ Central Eastern European Countries (Czech Republic, Hungary and Poland)

функција на банките била поддржана од страна на централната банка со најразлични инструменти.

Согласно реформите во севкупниот општествено-политички систем во 1991 година, започнаа реформите и во банкарскиот систем. Тие реформи се спроведуваа со трансформацијата на банките во акционерски друштва, така што основна цел во нивното работење стана максимизирање на профитот. Во земјите од групата СЕЕ-3, според авторите, на почетокот на реструктурирањето на банкарскиот систем биле спроведени повеќе значајни реформи меѓу кои како најзначајни можат да се потенцираат: а) воведување на двостепен банкарски систем со одвоени функции на централната банка и комерцијалните банки наместо дотогашниот монобанкарски систем; б) напуштање на секторските лимити за специјализираните банки; в) овозможување на влез на приватниот капитал во банкарскиот сектор; г) овозможување на влез на странски банкарски институции на банкарскиот пазар; д) либерализирање на политиките на лиценцирање на банките; е) воспоставување на правна и супервизорска рамка која ќе го регулира банкарскиот пазар во духот на претходно наведените реформи. Со исклучок на првите две реформи кои по својата суштина не одговараа на состојбите во македонскиот банкарски систем, сите други претходно наведени реформи беа спроведени во почетниот период на трансформација.

Во моментот на економското и монетарото осамостојување на територијата на Република Македонија делуваа пет комерцијални банки. Од овие банки две имаа олигополска позиција на пазарот. Со цел да се изврши промена на структурата на банкарскиот систем и да се подобри квалитетот на банкарските услуги, Народна банка на Република Македонија активно го поддржа процесот на формирање на нови банки, преку поставување на низок капитален цензус, што од своја страна, допринесе да се основаат 13 нови банки во еден краток период до средината на 1993 година.

Како и во другите земји од групата СЕЕ-3 така и во Република Македонија прв чекор во реформите беше воспоставување на правна и супервизорска рамка како инструмент преку кој се регулира банкарскиот систем. Новата правна рамка овозможуваше влез на приватен и странски капитал во банкарскиот сектор, по добивање на лиценца од страна на Народна банка на Република Македонија. Политиката на лиценцирање на новите банки во тој период во одредени аспекти беше либерално поставена што заедно со позитивната законска регулатива и супервизорски систем кои во тоа време ги бележеа своите почетоци доведе до основање на поголем број на нови финансиски институции (банки и штедилници).

Либералната политика на лиценцирање во земјите од групата СЕЕ-3, како и недоволно развиениот супервизорски систем биле еден од предусловите кои овозможиле значаен број од новооснованите институции во овие земји да се вклучат во непрudentни банкарски активности и да преземат значајни ризици во работењето како резултат на што банкарските системи на овие земји се соочиле со пропаѓање на дел од овие институции. Банкарскиот систем на Република Македонија не беше имун на овие појави заради нискиот капитал со кој беа основани овие банки, истите не успеаа да го постигнат саканиот ефект, односно да го урнат олигополскиот карактер на македонскиот банкарски систем. Сите новоформирани банки според своите карактеристики беа мали и неразвиени, земајќи го предвид обемот и природата на трансакциите што ги спроведуваа. Така, вкупното учество на овие банки во активата на банкарскиот систем на крајот на 1993 година беше на ниво од 8%. Како резултат на ваквите состојби две од овие банки банкротираа, а една беше трансформирана во штедилница. Старите банки во тоа време во голема мера се соочуваа со товарот на лошите пласмани наследени од претходниот систем што доведе до тоа две од старите

банки кои делуваа во моментот на монетарното осамостојување да пропаднат. Само неколку години подоцна како последица на непрudentните банкарски практики и ерозијата на капиталот пропаднаа неколку финансиски институции.

Банкарскиот систем чијашто основна карактеристика беа акумулираните долгогодишни проблеми, во конкурентни услови, претставуваше голем товар, а истовремено и голема закана и пречка за понатамошните реформи во економијата. Најзначајни проблеми со кои се соочуваа условно кажано “старите” банки во периодот по монетарното осамостојување беа: наследените портфолија со лоши кредити од претходниот економски систем, со пазарно учество од 75% на крајот од 1994 година; загубените девизни средства на “старите” банки во износ од 1,4 милијарди германски марки во форма на депозити на граѓани кои беа редепонирани во Народна банка на поранешна СФРЈ; шоките на страната на понудата кои поизлегоа од дезинтеграцијата на поранешниот единствен југословенски пазар, истовремено проследени со едностраното грчко ембарго и санкциите на ООН кон Југославија.

Ваквите состојби во банкарскиот систем ја наметнаа потребата од негова санација и темелно реформирање како дел од севкупните економски реформи во државата. Во текот на 1995 година беше поставена институционалната рамка за реконструкција на банкарскиот систем низ Законот за санација и реконструирање на дел од банките во Република Македонија.

Во земји од групата **СЕЕ-3** во периодот од 1992 до 1996 година се спроведени значајни програми за санација и рекапитализација кои овозможиле стабилизирање на банкарските системи на Полска и Унгарија во 1997 година, додека Република Чешка и по овој период продолжи континуирано да се соочува со проблеми во банкарскиот систем.

2.1. Консолидација и приватизација на банкарскиот систем на Република Чешка

Консолидацијата на банкарскиот систем беше процес кој се спроведуваше постепено. Програмата за санација на банкарскиот систем на почетокот на 90-тите години се состоеше од “чистење”⁸ на билансите на **Komercni banka, Ceska sporitelna, Investicni banka** и **CBCS** од лошите пласмани одобрени пред 1990 година. Во овој период банките во Република Чешка, а посебно големите државни банки одобрувале значаен обем на кредити на корпоративниот сектор, понекогаш главно заради политички влијанија. Резултат на ваквите кредитни практики биле значаен обем на одобрени кредити со висок кредитен ризик во портфолијата на банките. Овој проблем посебно се манифестираше во текот на 1997 година во контекст на валутната криза и рецесијата која подоцна резултираше од истата, кога дојде до значајно влошување на квалитетот на кредитните портфолија што пак од своја страна резултираше во банкарска криза. Од тие причини Република Чешка во текот на втората половина од 90-тите години спроведе сеопфатна програма за санација на банкарскиот систем од која еден значаен дел беше спроведен во 1997 година. Во тој момент трошоците за санација на банкарскиот систем изнесуваа 8,9% од БДП, додека на крајот на 2000-та година вкупните фискални трошоци за санација изнесуваа 11,8% од БДП. Во овие показатели не се вклучени трошоците од пропаѓањето на **Investicni a Postovni banka (IPB)** кои се проценети на приближно 7,8% од БДП во 2000-та година. Владата на Република Чешка во јуни 2001 година успеала да ги продаде 60% кои ги поседуваше од **Komercni Banka** на **Société Générale** во вкупна вредност од 1 милијарда САД долари. Со оваа продажба во значајна мера е закоружен процесот на приватизација на банкарскиот систем на Република Чешка. Резултатот од санацијата и приватизацијата на

---

⁸ Отстранување на лошите пласмани од кредитните портфолија на банките

банкарскиот систем доведе до тоа во истиот да доминираат неколку странски банки кои поседуваат дури 90% од вкупните банкарски средства. Инвеститорите во приватизираните банки сеуште се соочуваат со проблемот на лошите кредити кои во вкупните кредити учествуваат со приближно околу 20% и покрај значајните предсанациони програми и реструктурирање на банките, што упатува на постоење на сериозни недостатоци во структурата на корпоративното управување и квалитетот на менаџментот во банкарскиот сектор. Процесот на санација и реструктурирање на чешкиот банкарски сектор го спроведуваше Банката за Консолидација која во септември 2001 година е трансформирана во Агенција за Консолидација како државна агенција за управување со нефункционални кредити пренесени од банкарскиот сектор. Вкупните средства на оваа агенција изнесуваат приближно 6 милијарди САД долари, што е приближно околу 10% од БДП. Согласно законската рамка врз која е основана оваа агенција веќе приватизираните банки имаат опција да трансферираат нови нефункционални средства во Агенцијата за Консолидација. Овде во 2001 година се вклучени и средствата од пропадната **IPB** што доведе вкупните средства со кои управува Агенцијата за Консолидација да се зголемат за нови 7,8% од БДП. Првата продажба на пакет на нефункционални средства од страна на оваа агенција била во февруари 2001 година кога се продадени лоши кредити во вкупна вредност од 0,5 милијарди долари што претставува 7% од нивната номинална вредност. Проценетите загуби на Агенцијата за Консолидација на крајот на 2001 година изнесувале 2,5% од БДП.

Странските субјекти во вкупниот капитал на банкарскиот систем на Република Чешка учествуваат со 70%, од кои најголем дел потекнуваат од Европската Унија (58,1%), додека државата на крајот на 2001 година контролираше 4,3% од капиталот на банките.

Табела 1

Република Чешка	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Број на банки (од кои во странска сопственост)	52 (12)	55 (13)	55 (13)	53 (14)	50 (15)	45 (15)	42 (17)	40 (16)	
Учество на банките во државна сопственост									
средствата на банкарскиот систем (во проценти)	11,9	17,9	17,6	16,6	17,5	18,6	23,1	28,2	
Нефункционални кредити (како процент од вкупни кредити)				26,6	21,8	19,9	20,3	21,5	19,3
Домашни кредити одобрени на приватен сектор (како процент од GDP)	51	50,3	46,7	47,1	54,7	48	43,8		
EBRD индекс на реформите во банкарскиот сектор	3	3	3	3	3	3	3,3	3,3	

Извор: EBRD Transition Report 2001

2.2. Консолидација на банкарскиот систем на Полска

Во смисла на вкупните трошоци на реструктурирање и санација на банкарскиот сектор Полска претставува пример за најниски трошоци имајќи предвид дека кумулираните трошоци на санацијата на банкарскиот систем изнесуваа под 1,4% од БДП во 2000-та година. Успехот на Полска се должи на дизајнот на програмата за санација и реструктурирање која оневозможува преземање на активности кои имаат карактер на морален hazard, но исто така и на релативно малата големина на банкарскиот сектор во однос на БДП. Малите трошоци делумно се должат на фактот што дизајнот на реструктурирањето на банкарскиот сектор овозможуваше спојување на банките кои треба да бидат реструктурирани со финансиски здрави банки за кои државата обезбедуваше финансиски стимулации што заедно со разрешувањето на

лошите кредити во почетната фаза на реструктурирањето значајно влијаеше на намалување на вкупните трошоци за реструктурирање на банкарскиот сектор. Процесот на реструктурирање на банкарскиот сектор течеше паралелно со процесот на приватизација и влез на странски капитал. На крајот на 2000-та година банките во сопственост на државата учествуваа во вкупните средства на банкарскиот систем со 21% или 11,5% од регистрираниот капитал на банкарскиот систем. Иако најголем дел од средствата на банкарскиот систем се контролирани од банките кои се во сопственост на странски лица, сепак **Powszechna Kasa Oszczednosci BP- PKO BP**, најголемата банка во сопственост на државата зафаќа 30% од вкупните депозити и е најголем понудувач на средства на меѓубанкарскиот пазар. Државата исто така е и единствен акционер на **Bank Gospodarski Zywosciowej-BGZ**, која го финансира претежно земјоделскиот сектор. Учеството на странскиот капитал во вкупниот капитал на банкарскиот систем на Полска на крајот на 2000-та година изнесуваше 53,8%. Треба да се истакне дека овој странски капитал овозможува ефективна мнозинска контрола на странските инвеститори на поголем дел од полскиот банкарски систем; овие банки учествуваат со 71,7% од капиталот на банкарскиот систем, односно 69,6% од средствата на банкарскиот систем на крајот на 2000-та година. Високото учество на странскиот капитал не резултирал само од процесот на приватизација туку и од основање на нови банки, односно влез на странски банки преку основање на свои подружници на полскиот банкарски пазар.

Табела 2

Полска	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Број на банки (од кои во странска сопственост)		87(10)	82(11)	81(18)	81(25)	83(29)	83(31)	77(39)	74(47)
Учество на банките во државна сопственост средствата на банкарскиот систем (во проценти)		86,2	80,4	71,7	69,8	51,6	48	24,9	24
Нефункционални кредити (како процент од вкупни кредити)		36,4	34	23,9	14,7	11,5	11,8	14,5	15,9
Домашни кредити одобрени на приватен сектор (како процент од GDP)	11,4	12,2	12	12,7	15,9	17,1	17,6	18,8	18,8
EBRD индекс на реформите во банкарскиот сектор	2	3	3	3	3	3	3,3	3,3	3,3

Извор: EBRD Transition Report 2001

2.3. Консолидација и приватизација на банкарскиот систем на Унгарија

Како прв чекор во процесот на консолидирање и реструктурирање на банкарскиот систем на Унгарија беше “чистењето” на кредитните портфолија кое било спроведено преку неколку паралелни мерки. Сите финансиски институции кај кои стапката на адекватност на капиталот била под 7%, лошите кредити биле заменети со државни обврзници со рочност на достасување од 20 години, а дел од лошите кредити биле продадени на Унгарската развојана банка која била одговорна за нивната наплата. Еден дел од лошите кредити бил задржан во комерцијалните банките, а за да се охрабрат истите да вложуваат ресурси во нивната наплата, државата им одобрила на банките 2% провизија од износот на овие кредити. Меѓутоа оваа провизија не била доволна да ги охрабри банките да ангажираат ресурси во нивната наплата и како резултат на тоа најголем дел од овие средства банките ги продале на специјализирани компании за управување со лоши кредити кои во тој период се појавиле на унгарскиот пазар. Вкупните фискални трошоци од овие операции на крајот на 1993 изнесуваа 3,7% од БДП. Меѓутоа, ефектите од претходно наведените мерки имаа само делумен и привремен ефект на подобрување од причина што дел од кредитите за кои било утврдено дека имаат функционален статус, со

ревизиите на банките, во процесот на “чистењето” на кредитните портфолија во суштина подоцна се покажало дека се нефункционални и втората причина е што напоредно со финансиското реструктурирање не беше спроведено оперативно реструктурирање на овие банки.

Покрај напорите за консолидација на банкарскиот систем нефункционалните кредити во портфолијата на унгарските банки продолжиле да растат. На крајот на 1993 година станало јасно дека парцијалното чистење на лошите кредити од портфолијата на банките со претходно наведените мерки не е решение за проблемите и дека е потребна целосна рекапитализација на банките од страна на државата имајќи ги овде предвид сите лоши инвестиции и вонбилансни обврски.

Процесот на целосна санација на банкарскиот систем беше спроведен во три фази во периодот 1993-1994 година. Во првата фаза стапката на адекватност на капиталот на осумте најголеми банки беше зголемена на приближно 0%, во втората фаза стапката на адекватност на капиталот беше зголемена на 4%, а во третата фаза стапката на адекватност на капиталот на четирите најголеми банки беше зголемена на нивото на Базелскиот стандард од 8%. Првите две фази од оваа санација се спроведуваа со обврзници емитувани од страна на државата, а третата преку одобрување на субординирани кредити на банките. Вкупниот фискален трошок на овие три фази од санацијата изнесуваше 4,8% од БДП. Како дополнување на претходно наведените мерки две одделни консолидации на банки беа спроведени подоцна. Единствената голема банка во сопственост на државата која не беше предмет на претходно наведените мерки за консолидација мораше да биде saniрана во 1998 година што резултираше во фискален трошок од приближно 2% од БДП, како и една комерцијална банка основана во странска земја во сопственост на НБ Унгарија која после неколкукратниот обид за продажба пропаднала и била затворена во 2000-та година, а загубите кои биле покриени од страна на државата изнесувале приближно 0,7% од БДП.

Вкупните кумулативни трошоци на реструктурирањето на банкарскиот систем во Унгарија на крајот на 2000-та година достигнаа 6,8% од БДП во истата година.

Приватизацијата на банките беше последен чекор на процесот на стабилизација и зајакнување на банкарскиот систем на Унгарија. Приватизационата стратегија на Унгарија во доменот на банкарскиот систем беше формулирана во насока банките да бидат продадени на стратешки инвеститори кои можат да го обезбедат неопходниот капитал, технологија и **know-how**, што во практика значеше продажба на најголем дел од банките кои беа во сопственост на државата на странски банки. На крајот на 1995 година на странски банки беа продадени шест банки кои имаа пазарно учество од 31%. Во првата фаза на приватизација учествуваше и **EBRD** како малцински акционер, а и државата остана малцински акционер во овие банки. Најголемата унгарска банка **NSB**, која имаше пазарно учество од 29% пред приватизацијата, според ставовите на унгарската влада требаше да биде приватизирана преку берзата со цел да се промовира развојот на домашниот пазар на капитал, а исто така интенција беше менаџментот на најголемата банка да остане во домашни раце. Зголемувањето на присуството на странските инвеститори на унгарскиот банкарски пазар не беше резултат само на приватизацијата, имено Унгарија практикувала либерална политика на лиценцирање која доведе до тоа голем број на странски банки да основаат подружници во оваа земја. Како резултат на сите овие процеси на крајот на 2000-та година учеството на банките во сопственост на државата беше сведено на нешто повеќе од 20%, додека учеството на странскиот капитал (доминантно од Европската Унија) достигна ниво од приближно 64% од капиталот на банкарскиот систем.

Табела 3

Унгарија	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Број на банки (од кои во странска сопственост)	35 (12)	40 (15)	43 (17)	42 (21)	41 (25)	41 (30)	40 (27)	39 (27)	38 (30)
Учество на банките во државна сопственост во средствата на банкарскиот систем (во проценти)	74,4	74,9	62,8	52	16,3	10,8	11,8	9,1	8,6
Нефункционални кредити (како процент од вкупни кредити)		29,6	20,2	12,1	9	5,3	6,8	4,4	3,1
Домашни кредити одобрени на приватен сектор (како процент од GDP)	23,4	20,7	21,4	18,6	18,7	20,4	20	20,7	23,6
EBRD индекс на реформите во банкарскиот сектор	2	2	2	3	3	3,3	3,3	3,3	3,7

Извор: EBRD Transition Report 2001

2.4. Консолидација и приватизација на банкарскиот систем на Република Македонија

Законските одредби кои се однесуваат на санацијата на банкарскиот систем на Република Македонија опфаќаат три заокружени целини на мерки кои требаше да резултираат во санација на банките коишто се судираат со проблемот на неликвидност и несолвентност: а) отстранување на “замрзнатите” девизни штедни влогови од билансите на банките; б) отстранување на побарувањата и обврските по странски кредити од билансите на банките и в) реконструирање на најголемата банка, Стопанска банка а.д. Скопје.

Банките коишто делуваат во претходниот банкарски систем во своите биланси имаат побарувања и обврски кои произлегуваат од кредитите добиени од странските кредитори и од “замрзнатите” девизни штедни влогови на граѓаните, поради тоа првите две мерки беа применети линеарно на следниот начин:

- “Замрзнатите” девизни штедни влогови на граѓаните кои на крајот на 1994 година изнесуваат 1,4 милијарди германски марки, на почетокот на 1995 година беа отстранети од билансите на банките. Притоа, банките беа должни овие депозити да ги водат на вонбилансна евиденција;
- од почетокот на 1995 година од билансите на банките беа отстранети обврските и побарувањата по кредити добиени од Парискиот клуб на кредитори и од Циришкиот клуб на кредитори. Овие обврски банките ги водат на посебна евиденција, при што наплатата на побарувањата од домашните претпријатија и плаќањето на обврските кон странските доверители е преземено од страна на Република Македонија преку Агенцијата за санација на банка. Вкупните обврски кон Парискиот клуб на крајот на 1994 година изнесуваат 262 милиони САД долари, а кон Циришкиот 524 милиони САД долари. Агенцијата за санација на банка презеде контрола врз 240 компании врз основа на денарски побарувања во вкупен износ од 12,7 милијарди денари, или 317,5 милиони САД долари на почетокот на 1995 година. Агенцијата за санација на банка го презеде управувањето со уште 189 компании врз основа на преземени кредити од Парискиот и Циришкиот клуб на кредитори во вкупен износ од 336 милиони САД долари. При преземањето на обврските од претпријатијата приоритет беше даден не само на наплатата на овие кредити туку и на реструктурирањето на овие компании. Главни форми кои се користеа во процесот се: 1) брза продажба на побарувањата со дисконт (стапката на дисконт зависеше од оценетиот квалитет на поединечните компании и заложиениот колатерал; 2) реструктурирање на обврските по кредитите, односно

промена на условите по кредитите; 3) продажба на побарувањата на заинтересирани инвеститори; и 4) конверзија на побарувањата во капитал; Вкупното портфолио на Агенцијата за управување со средства (поранешна Агенција за санација на банка) на крајот на 2001 година изнесуваше 33,5 милијарди денари од кои 10,2 милијарди денарски побарувања, 97,6 милиони САД долари (6 милијарди денари) побарувања по основ на преземени обврски спрема Парискиот клуб на доверители, 92,6 милиони САД долари (5,7 милијарди денари) побарувања по основ на преземени обврски спрема Лондонскиот клуб на доверители и 10,1 милијарда денари по основ на преземени побарувања на банките од 4-те најголеми должници на банкарскиот систем;

- трета мерка која беше преземена во процесот на санација на банкарскиот систем е реконструирањето на Стопанска банка а.д Скопје. Потребата од овој чекор се наметна како резултат на доминантната улога, големината и положбата што ја имаше оваа банка во рамките на банкарскиот систем на Македонија и заради товарот од лошите пласмани.

Процесот на реструктурирање на Стопанска банка а.д Скопје се состоеше од примена на мерки во три домени.

Првиот домен го опфати санирањето на билансот на банката од лошите побарувања на крајот на 1994 година, при што беа отстранети: обврски и побарувања на Банката врз основа на депонирани девизни штедни влогови на граѓани кои изнесуваа 718 милиони германски марки; обврски и побарувања по кредити добиени од Парискиот клуб на доверители; ненаплативи денарски побарувања, кои на крајот на 1994 година изнесуваа 5,3 милијарди денари, утврдени со меѓународни стандарди и правила за класификација на побарувањата на банките според степенот на ризичност од страна на Народна банка на Република Македонија. Овие лоши пласмани се пренесени кај Агенцијата за санација на банка, при што Агенцијата и издаде на Стопанска банка а.д Скопје обврзници. На крајот на 1995 година, од Стопанска банка а.д Скопје и од петте новоосновани банки- поранешни филијали на Стопанска банка а.д Скопје кај Агенцијата за санација на банка беа пренесени сомнителни и спорни побарувања во вкупен износ од 6,4 милијарди денари со рок на отплата од 15 години во еднакви годишни рати почнувајќи од април 1996 година.

Вториот домен од процесот на реконструкција на Стопанска банка а.д Скопје ја опфати нејзината реорганизација, односно редукација. Банката беше намалена за 38% преку одделување на петте најголеми филијали, кои беа трансформирани во независни комерцијални банки. На тој начин, тековното учество на активата на Банката во вкупната актива на банкарскиот систем беше намалено за 25%.

Трошоците поврзани со првата рехабилитација на банкарскиот систем, во кои значајно учество имаа оние поврзани со санацијата на Стопанска банка АД Скопје достигнаа 12,1% од БДП⁹ на Република Македонија. Меѓутоа бидејќи втората фаза од реструктурирањето на Банката, не беше спроведена, односно не беше извршено оперативно реструктурирање, целиот процес пропадна и како последица на тоа во 1999 година повторно се создаде потреба за финансиско реструктурирање на Банката. Имено пред продажбата на Стопанска Банка а.д Скопје на стратешките инвеститори **NBG, EBRD** и **IFC** беше исчистена од лошите пласмани кај четирите најголеми должници во вкупен износ од 118 милиони евра за кој износ доби обврзници номинирани во евра кои доспеваат во период од 15 години, со годишна камата

⁹ Д-р Глигор Бишев, “Ефикасноста на банките и економскиот Растеж”, Народна Банка на Република Македонија, 1999 година, стр. 4.

базирана на тромесечен **Euribor** плус маргина од 1%. Трошоците поврзани со реструктурирањето на банката изнесуваа приближно 3,5% од БДП во 2000-та година¹⁰.

Третиот домен од процесот на реконструирање на Стопанска банка АД Скопје го опфати нејзиното приватизирање, проследено со докапитализирање и менување на начинот на управување со Банката, односно оперативно реструктурирање. Вкупната вредност на Стопанска банка а.д. Скопје беше проценета на 58 милиони евра, кои беа база за утврдување на цената на уделот на странскиот акционерски капитал кој беше откупен од страна на странските инвеститори, со обврска стратешките партнери да извршат докапитализација на Банката во износ од 25 милиони евра. Вториот дел од реструктурирањето односно оперативното реструктурирање на Банката вклучи: воведување на систем на корпоративно управување, ревидирање на деловната стратегија и носење на деловни планови за идниот период, воспоставување на интегриран систем на обработка на податоци и информативен систем на управување, воспоставување на системи и техники за управување со средствата и ликвидноста, имплементација на ефикасни интерни системи на контрола на ризиците и воспоставување на тела коишто ќе управуваат со ризиците.

Продажбата на Стопанска банка АД Скопје и Кредитна банка АД Скопје на странски стратешки инвеститори, како и инвестицијата на **EBRD** во Извозна и Кредитна банка АД Скопје го отворија влезот на странскиот капитал во македонскиот банкарски систем. Во почетокот на 1999 година Зираат Банкеси основа своја филијала во Република Македонија која подоцна доби статус на подружница. На крајот на 2000-та година групацијата **NLB** го откупи управувачкиот пакет на акции од постојните акционери на Тутунска банка АД Скопје, а во текот на втората половина од 2001 година беше основана Еуровисс банка АД Скопје со 100% странски капитал. Сите овие промени влијаа во насока на зголемување на степенот на приватизираност и учеството на странскиот капитал што од своја страна влијаеше во насока на постепено окрупнување на банкарскиот систем. Степенот на приватизираност на банкарскиот систем на крајот од 2001 година изнесуваше 84,3%, а учеството на странскиот капитал во вкупниот капитал на банкарскиот систем учествуваше со 40,1%. На крајот на 2001 година 8 банки беа контролирани од странски акционери, при што овие банки во вкупниот капитал на банкарскиот систем учествуваа 43,5%, а во вкупната билансна актива со 51,1%.

Во Република Македонија банките сеуште спроведуваат традиционални банкарски активности и го користат монополот на банкарскиот пазар во услови на сиромашна финансиска инфраструктура, непостоење на развиен финансиски пазар и непостоење на диверзифицирани финансиски институции кои би обезбедувале различни финансиски и банкарски услуги. Традиционалните банкарски активности (кредитирањето и прибирањето на депозити) опфаќаат главен дел од банкарските работи кои ги спроведуваат банките во Република Македонија. Вонбилансните активности на банките во Република Македонија пред сè се претставени преку акредитивите и гаранциите. Ниското ниво на конкуренција, кое пред сè беше резултат на отсуството на сериозни странски директни инвестиции во македонското банкарство е уште еден од аспектите кој придонесуваше во извесна мерка за монополското однесување на банките на пазарот. Со стратешките инвестиции во неколку банки коишто се случија во текот на 1999 и 2000 година, особено со приватизацијата и докапитализацијата на најголемата банка во Република Македонија е инициран импулс кој доведе до зголемување на конкуренцијата на банкарскиот пазар. Зголемената конкуренција имаше одредени иницијални, но не многу значајни, ефекти врз цената на банкарските услуги и висината на активните

---

¹⁰ V. Filipovski and Milica Arnaudova, "The Banking System in Republic of Macedonia: Current Issues and Future Prospects", *Bančni Vesnik*, 2002, page 93.

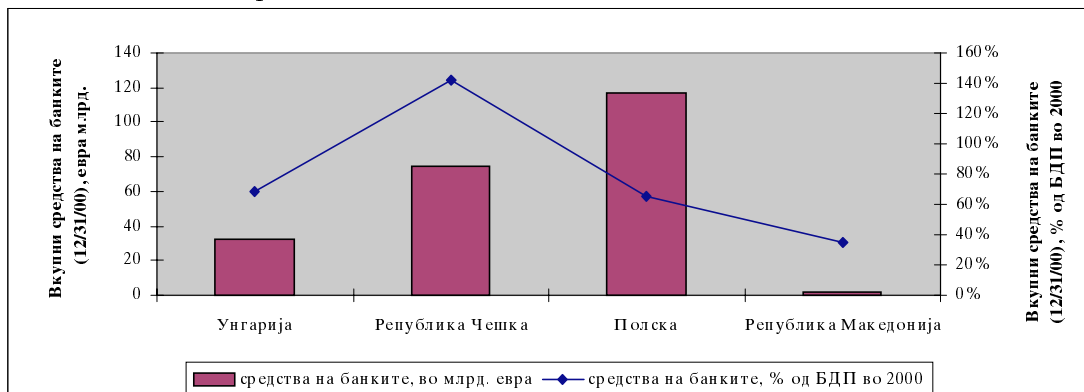
каматни стапки, како и во насока на промовирање на нови финансиски продукти. Странските стратегиски инвестиции се очекуваше да иницираат еден поширок процес на окрупнување на банкарскиот систем преку процеси на спојување или припојување на банките, но едното спојување (Тетекс банка АД Тетово и Кредитна банка АД Битола) и двете припојувања (Земјоделска банка АД Скопје кон Силекс банка АД Скопје и Пелагониска банка АД Прилеп кон Комерцијална банка АД Скопје) кои се случија во текот на изминатиот период немаа некој поголем ефект во насока на зголемување на конкуренцијата на банкарскиот пазар.

3. Перформанси на банкарските системи на земјите од групата СЕЕС-3 и Република Македонија

Вкупните средства на банкарските системи на земјите од групата СЕЕ-3 анализирани како во апсолутна смисла така и во однос на БДП укажуваат дека овие земји имаат релативно мали банкарски системи во однос на банкарските системи на земјите од Европската Унија. Така, на крајот на 2000-та година Унгарија од оваа група на земји има најмал банкарски систем чии средства зафаќаат 38% од БДП, во Република Чешка овој показател изнесува 65,6% од БДП, а Полска има најголем банкарски систем од анализираната група, неговите средства изнесуваат 142,5% од БДП. Вкупните средства на банкарскиот систем на Република Македонија на крајот на 2001 година изнесуваа 45% од БДП.

Степенот на концентрација на банкарските сектори на земјите од групата СЕЕ-3 е понизок од просекот во Европската Унија кој што на крајот на 1999-та година изнесуваше 60%. Степенот на концентрација на банкарскиот систем на Полска на крајот на 2000-та година изнесуваше 46%, на Унгарија 52%, а додека учеството на четирите најголеми банки во вкупните средства на банкарскиот систем на Република Чешка изнесува 61%. На крајот на 2000-та година учеството на четирите најголеми банки во вкупните средства на банкарскиот систем на Република Македонија изнесуваше 68,6%, а на крајот на 2001 година овој показател изнесува 68,1%. Високата концентрација на банкарскиот систем, односно асиметричната дистрибуција на средствата, укажува дека пропаѓањето на некоја од петте најголеми финансиски институции може да има значајни негативни последици врз стабилноста на банкарскиот систем како целина.

Графикон 1
Големина на банкарските системи

Извор: WIW, OeNB, НБРМ

Постојат повеќе детерминанти кои влијаат врз ефикасноста на банките. Меѓу нив, како најзначајни можат да се вбројат обемот и квалитетот на кредитните пласмани на банките, структура на изворите на средства и домашната акумулација, висината на активните и пасивните каматни стапки, односно висината на каматната маргина, стапката на адекватност на капиталот, профитабилноста и ефективноста на банките во користењето на расположивите ресурси. Иако условите во кои се спроведуваше процесот на реструктуирање и санација на банкарскиот систем на Република Македонија во голема мера се разликуваше од условите во кои функционираше и се спроведуваше процесот на реструктуирање на банкарскиот систем на земјите од групата СЕЕ-3 сепак преку една компарација на остварените агрегирани финансиски показатели на банкарските системи ќе биде даден осврт на нивните перформанси.

Обем и структура на кредитните операции на банките. Кај земјите од групата СЕЕ-3 со отпочнувањето на процесот на транзиција дојде до значајна промена на структурата на домашните кредити одобрени од страна на банкарскиот систем во смисла на намалување на кредитите одобрени од страна на централната банка за сметка на кредитите одобрени од страна на комерцијалните банки. Најзначајно влијание врз обемот на кредитната поддршка која ја обезбедувале овие земји во текот на последната деценија имале карактерот на монетарната политика на централните банки, општите економски услови на стопанисување во овие земји во текот на анализираниот период, како и квалитетот на кредитните пласмани на банките односно обемот на лошите кредити кои имаат директно влијание врз расположивоста на средства за проширување на кредитната активност на банките. На крајот на 2000-та година обемот на домашните кредити во сооднос со БДП е највисок во Република Чешка 58%, а најнизок е во Полска каде што овој показател изнесува 36,8%, во Унгарија овој показател е нешто повисок од оној во Полска и изнесува 38,6%. Анализите спроведени кај земјите од групата СЕЕ-3 покажуваат дека во текот на транзициониот период во случајот на Полска и Унгарија постои тенденција на зголемување на кредитната поддршка на корпоративниот сектор за сметка на намалување на кредитната поддршка на јавниот сектор, додека во Република Чешка се случува обртен процес кој може да се објасни преку неколку меѓусебно поврзани фактори: а) подобрен капацитет за самофинансирање на корпоративните субјекти; б) подобрување на кредитната контрола од страна на домашните банки, пред се во насока на усогласување со прудентната регулатива; и в) високото ниво на реалните каматни стапки. Во текот на анализираниот период кај земјите од групата СЕЕ-3 изведен е заклучок дека обемот на кредитите одобрени од страна на резидентните комерцијални банки независно од тоа дали овие банки се во сопственост на домашни или странски лица не биле доволни за задоволување на растечката потреба од финансиски средства за инвестиции. Значаен дел од бруто фиксните капитални инвестиции во овие земји бил финансиран со кредити одобрени внатре во големите компании вообичаено од компаниите-мајки кои основале свои подружници во овие земји. Во одреден степен разликите во развојот на домашното кредитирање и кредитирањето на странските лица може да биде објаснето со фактот што резидентните комерцијални банки кои се во сопственост на странски правни лица или банки имаат улога не на кредитори туку на посредници за кредити кои се одобруваат на компании од страна на нивните матични банки.

Во Република Македонија сеуште најголем дел од активностите на комерцијалните банки се поврзани со традиционалните банкарски работи. Имајќи ја предвид неразвиената структура на финансискиот пазар и нискиот капацитет на корпоративните субјекти за самофинансирање, може да се заклучи дека банкарскиот систем е доминантен сегмент на финансискиот пазар кои ги обезбедува другите корпоративни субјекти со финансиски средства, односно нуди одредени форми на

финансиски продукти. На крајот на 2000-та година вкупните домашни кредити изнесуваа 27,2% од БДП (29,1% во 2001 година)¹¹, што споредено се земјите од групата СЕЕ-3 е на значително пониско ниво. Условите во кои функционираше банкарскиот систем пред се од аспект на безбедносните и политичките кризи во регионот во изминатите години, а посебно ниската домашна акумулација до одредена мера го објаснува пониското ниво на домашни кредити во однос на БДП споредено со земјите од групата СЕЕ-3. Банките во Република Македонија во текот на последната деценија се соочуваат со проблемот на лошите кредити и покрај мерките за санација на банкарскиот систем кои беа спроведени во текот на 1995 и 1999 година. Така учеството на лошите пласмани во вкупната кредитна изложеност на македонските банки во текот на анализираниот временски период континуирано е во зоната над 30% од вкупната кредитна изложеност. На крајот на 2000-та година овој показател изнесуваше 34,8%, а на крајот на 2001 година 33,7%. Споредено со земјите од групата СЕЕ-3 според методологијата за кредитната изложеност која се користеше до крајот на 2001 година од страна на Народна Банка на Република Македонија, а која не ги опфаќаше пласманите кај странски банки, македонскиот банкарски систем има повисоко ниво на лоши пласмани така на крајот на 2000-та година овој показател кај Република Чешка изнесуваше 19,7%, кај Унгарија 3%, а кај Полска 15%. Согласно новата методологија за кредитна изложеност која сега е поблиску до методологијата која ја користат овие земји на крајот на првиот квартал од 2002 година лошите пласмани учествуваа со 20,3% во вкупната кредитна изложеност, додека нефункционалните кредити во вкупните кредити учествуваа со приближно 25%.

Меѓутоа, кога се зборува за лошите пласмани во смисла на кредитните практики на банките од аспект на одобрувањето на кредити на небонитетни клиенти треба да се има предвид измената на одлуката за супервизорски стандарди за регулирање на достасаните, а ненаплатени побарувања на банките и штедилниците која стапи на сила во текот на 1998 година и согласно која сите лоши пласмани класифицирани како загуба два последователни квартали се искнижуваат од кредитните портфолија на банките и на тој начин се врши “чистење” на кредитните портфолија на банките од најлошите пласмани на товар на формираните резерви за потенцијални загуби. На крајот на 2001 година овие искнижени лоши кредити изнесуваа 9,2 милијарди денари или 3,9% од проектираниот БДП за 2001 година. Причините за ваквите состојби во кредитните портфолија на македонските банки покрај тешките услови во стопанството и релативно тешкото опоравување на агрегатната економска активност на стопанските субјекти кои беа условени од низа фактори меѓу кои значајно влијание имаа и безбедносните кризи, треба да се бараат и во сеуште слабите интерни системи на банките за следење на кредитниот ризик, кредитирањето на компании кои се директно или индиректно поврзани со основачите на банките преку влијанието кое овие субјекти го имаат во органите на управување на банките (ова е посебно карактеристично за неколку помали банки при што кредитната изложеност на овие банки кон поврзаните лица понекогаш неколкукратно ги надминува законските лимити), неразвиени интерни системи на контрола и ревизија како и неадекватна или недооформена корпоративна структура на управување која би подразбирала соодветна сегрегација на извршните и управувачките функции во банките.

Адекватноста на капиталот. Стапката на адекватност на капиталот на македонските банки на крајот на 2001 година изнесуваше 34,3%, што е значително повисоко во однос на другите земји од групата СЕЕ-3. Така на крајот на 2001 година овој показател во Република Чешка изнесуваше 15,4%, во Унгарија 14%, а во Полска 12,9%. Основен фактор кој влијае во насока на високата стапка на адекватност на

¹¹ Податокот за БДП е според проценети податоци за 2001 година

капиталот е високиот износ на ликвидни, нискоризични средства кои македонските банки го држат на девизни сметки кај првокласни странски банки и средства пласирани кај Народна банка на Република Македонија во форма на благајнички записи. Покрај законските решенија со кои на банките им беше овозможено еден поголем дел од девизните депозити на население, односно домашната акумулација да ја користат за кредитни пласмани на резиденти, банките практикуваат значаен дел од овие средства да ги чуваат на сметки кај првокласни странски банки бидејќи најголем дел од овие депозити се по видување и во секој момент можат да бидат повлечени од страна на депонентите. Во оваа насока треба да се истакне дека подружниците на странски банки во Република Македонија еден значаен дел од своите средства практикуваат ги пласираат на сметки кај матичните банки или во подружници на матичните банки во трети земји и претежно се ориентирани кон финансиска поддршка на компании од матичните земји кои имаат свои подружници во Република Македонија.

Ефикасност и профитабилност на банкарскиот сектор. Каматните маргини се главна детерминанта на профитабилноста на банкарскиот сектор. За банките да можат да преземаат ризици и за да може да се обезбеди стабилна експанзија на банкарскиот сектор неопходно е банките да работат профитабилно. Доколку се анализираат разликите помеѓу активните и пасивните каматни стапки на земјите од групата СЕЕ-3 може да се каже дека истите се пониски во однос на другите земји од регионот. Просечната каматна разлика на банкарските системи на оваа група на земји во 1999 година изнесуваше 4,4 процентни поени. Најниска каматна маргина во оваа група на земји во 2000-та година има Република Чешка 2,9 процентни поени, а највисока Полска 6,7 процентни поени, додека каматната маргина во Унгарија изнесува 3,9 процентни поени. Каматната разлика во Република Чешка е многу близу до каматните маргини во земјите со високо развиени финансиски пазари, односно финансиската интермедијација за реалниот сектор се обезбедува по релативно ниски трошоци. Каматната маргина во 2000-та година на банките во земјите од групата СЕЕ-3 дефинирана како нето каматен приход во однос на просечните средства на банкарскиот систем е најниска во Република Чешка 2%, а највисока во Полска 4,2%, додека каматната маргина на банките во Унгарија изнесува 3,9%. Учетството на нето каматниот приход на банките, во оваа група на земји, во бруто приходот надминува 60% што е нешто повисоко од просекот остварен во Европската Унија каде што овој показател изнесува 54%. Можеби пореален показател за профитабилноста на банкарските системи е нето каматната маргина по резерви за кредитен ризик (односно показателот за нето каматната маргина кој го опфаќа ефектот од промените во кредитниот ризик на кој се изложени банките), овој показател во 2000-та година во Република Чешка изнесуваше 0,6%, а во Унгарија 3,5%.

Со исклучок на Република Чешка која во втората половина од 90-тите години се соочи со банкарска криза, може да се каже дека банкарските системи на земјите од групата СЕЕ-3 во втората половина од 90-тите години се високо профитабилни. Така стапката на поврат на капиталот (ROE) во 2000-та година во Полска изнесувала 13,9%, а во Унгарија 10,9%. Само за компарација просечната стапката на поврат на банкарската индустрија во Европската Унија изнесувала 11,7%. Банкарскиот систем на Република Чешка во периодот од 1997 до 1999 година континуирано покажуваше загуба, а со тоа и негативни стапки на поврат на капиталот. Загубите во банкарскиот систем на Република Чешка произлегуваат во најголем дел од резервите за потенцијални загуби кои чешките банки ги формираат во овој период за покривање на загубите во кредитните портфолија. Во 2000-та година банкарскиот систем на Република Чешка покажа позитивен финансиски резултат кој резултираше во стапка на поврат на капиталот од 12% што е на ниво на повратот на капиталот остварен во Полска и во Унгарија.

Разликата помеѓу активните и пасивните каматни стапки во Република Македонија споредена со анализираните земји од групата СЕЕ-3 континуирано е значително повисока, така во 2000-та година изнесуваше 7,7 процентни поени, а во 2001 година 9,4 процентни поени. Ваквата висока разлика помеѓу активните и пасивните каматни стапки укажува на фактот дека во Република Македонија трошоците на финансиската интермедијација остануваат и понатаму на високо ниво, што од своја страна за реалниот сектор повлекува значајно високи трошоци. Покрај високата разлика на активните и пасивните каматни стапки на македонскиот банкарски пазар, нето каматните маргини се значително помали во однос на банкарските системи на земјите од групата СЕЕ-3. Така нето каматната маргина во 2000-та година изнесуваше 3,36%, а во 2001 година 1,98%. Намалувањето на каматната маргина на македонските банки во 2001 година беше резултат на намалената кредитна активност на македонските банки во времето на воено-безбедносната криза и релативно повисоките каматни расходи како резултат на зголемените пасивни каматни стапки. Доколку во показателот за нето каматната маргина се вклучат и расходите по основ на издвојување на резерви за потенцијални загуби за кредитен ризик кои ги опфаќаат промените во степенот на ризичноста на кредитното портфолио на банките од година во година, така добиениот показател за нето каматната маргина по резерви за потенцијални загуби во 2000-та и 2001 година е негативен и изнесува -0,43% и -0,73% респективно. Овој показател дава јасна слика дека нето каматниот приход на македонските банки не е доволен за покривање на потребната посебна резерва за промените во кредитниот ризик преземен од нивна страна. Банкарскиот систем на Република Македонија, имајќи го предвид зголемувањето на ризичноста на кредитните портфолија на банките во најголем дел под влијание на екстерни фактори и контрахираната кредитна активност во услови на зголемена цена на изворите на средства, 2001 година ја заврши со загуба од 620 милиони денари, што имплицираше и негативна стапка на поврат на капиталот (-3,24%), додека стапката на поврат на капиталот во 2000-та година изнесуваше 3,64%.

Заклучни согледувања

Предмет на обработка во компаративната анализа е развојот на банкарските системи на земјите од групата СЕЕ-3 како водечки земји во процесот на транзиција во Централна и Источна Европа и реструктурирањето на банкарскиот систем на Република Македонија. Иако основните фази на процесот на транзиција на банкарските системи кај сите анализирани земји се реалтивно исти, односно санација, рекапитализација и приватизација на банкарскиот систем, сепак решенијата кои се применети во овие земји се разликуваат од појдовните карактеристики на банкарските системи и од општите економски услови во кои биле спроведувани овие реформи. Како клучни фактори од кои зависи брзината и успешноста на процесот на транзиција на банкарскиот систем, идентификувани во анализата се: а) општото економско опкружување, нивото на лошите пласмани на банките и нивото на политичко влијание врз деловните одлуки на банките на почетокот на периодот на транзиција; б) длабочината на реформите во законската регулатива и политиката на лиценцирање на финансиските институции кои имаа значајно влијание на развојот и на перформансите на банкарските системи во втората половина од 90-тите години; в) брзината на спроведување на оперативното реструктурирање на банките; и г) големината на банкарскиот пазар и висината на странските директни инвестиции во банкарскиот систем.

При анализа на успешноста на процесот на транзиција на банкарскиот систем на Република Македонија предвид треба да се имаат големината на банкарскиот пазар

и безбедносно-политичките услови во кој се спроведуваше овој процес. Македонскиот банкарски пазар е релативно мал во однос на банкарските пазари на другите земји од групата СЕЕ-3 и од тие причини и релативно помалку интересен за големите банки од Европската Унија кои многу порано влегоа на пазарите во земјите од групата СЕЕ-3. Во оваа насока треба да се истакне дека странските банки вообичаено основаат свои нови подружници или се јавуваат како стратемски инвеститори во банки на пазари на кои веќе се присутни нивни традиционални клиенти, односно компани кои се подружници на нивните клиенти и кои веќе се во кредитното портфолио на тие банки. Од тие причини може да се каже дека ниските странски директни инвестиции во другите сектори од стопанството условија еден подолг период странските директни инвестиции во банкарството да бидат незначјни. Веќе со приватизацијата на неколку значјни стопански субјекти во кои влегоа странски стратемски инвеститори започна и процесот на влез на странски банки на пазарот во Република Македонија претежно во форма на откуп на контролните пакети на акции и докапитализација на постоечки банки. Втор фактор кој релативно негативно влијаше на процесот на реструктуирање на банкарскиот сектор беше задоцнетото оперативно реструктуирање на банките во Република Македонија. Имено, како што беше истакнато во текот на 1994 година беше извршено финансиско реструктуирање на банкарскиот систем но не беше спроведена втората фаза од процесот на реструктуирање, односно оперативното преструктуирање, особено на најголемата банка, во смисла на воведување на соодветни системи на корпоративно управување и кадровско и техничко доекипирање на банките, како и воведување на системски предуслови за промоција на нови финансиски продукти кои би биле понудени на пазарот. Задоцнетото оперативно преструктуирање негативно се рефлектираше врз ефикасноста и перформансите на банките што од своја страна доведе до потреба од повторно финансиско реструктуирање на најголемата банка пред нејзината приватизација. Трет фактор кој исто така имаше влијание врз процесот на реструктуирање на банкарскиот систем е општата безбедносно политичка состојба во опкружувањето во текот на последната деценија, која во голема мера се разликуваше од опкружувањето во кое функционираа банкарските системи на земјите од групата СЕЕ-3. Неколките безбедносни кризи во опкружувањето кои кулминираа со безбедносната криза во Република Македонија во 2001 година имаа значјно негативно влијание врз странските директни инвестиции во сите сектори од македонската економија вклучувајќи го и банкарството.

Компаративната анализа на перформансите на банкарскиот систем на Република Македонија и банкарските системи на земјите од групата СЕЕ-3 покажува дека македонските банки имаат послаби перформанси имајќи ги предвид сите анализирани аспекти. Дел од факторите кои влијаа на брзината и успешноста на процесот на транзиција имаа свое влијание и врз перформансите на банкарскиот систем. Имено безбедносно политичката состојба и губењето на традиционалните пазари на кои настапуваа македонските стопански субјекти во значјна мера се рефлектираше на квалитетот на кредитните портфолија и профитабилноста на македонските банки изразени преку висината на лошите пласмани, висината потребната посебна резерва за покривање на кредитниот ризик издвоена на товар на приходите на банките, како и обемот на лошите пласмани кои се искнижени од кредитните портфолија на банките. Високиот кредитен ризик на клиентите, како и ниската конкуренција меѓу банките влијаа активните каматни стапки еден подолг временски период да останат на значително повисоко ниво во однос на земјите од групата СЕЕ-3, што од своја страна влијае врз трошоците на финансиската интермедијација.

Користена литература:

1. Deutsche Bundesbank ‘The Financial System in the Czech Republic, Hungary, Poland after a Decade of Transition’, Thomas Reiningger, Franz Schadaх, Martin Summer; 2002
2. Group of Banking Supervisors from Central and Eastern Europe, ‘BSCEE Review 2001’; 2001
3. Народна Банка на Република Македонија, ‘Извештај за контролните и супервизорски активности на Народна Банка на Република Македонија во 2001 година’; 2001 година
4. Д-р Глигор Бишев, ‘Ефикасноста на банките и економскиот Растеж’, Народна Банка на Република Македонија, 1999 година;
5. EBRD, ‘EBRD Transition Report 2001’, 2002
6. Vladimir Filipovski and Milica Arnaudova, ‘The Banking System in Republic of Macedonia: Current Issues and Future Prospects’, Banchni Vestnik, 2002

Улогата на штедењето и инвестициите во транзиционите економии

1. Врската меѓу штедењето, инвестициите и економскиот раст

За остварување на долгорочен економски раст потребно е економско опкружување кое ќе фаворизира високи стапки на домашно штедење и инвестиции, односно во отсуство на домашна акумулација ќе привлекува странски инвеститори и ќе ги насочува ресурсите кон профитабилни, високо продуктивни инвестиции. Во економската теорија и практика долго време се истражува врската меѓу домашното штедење и инвестициите од една страна, и меѓу инвестициите и економскиот раст од друга страна. Конвенционалното размислување за овие односи, широко прифатено меѓу економските истражувачи, е дека штедењето е главна детерминанта на економскиот раст, при што на долг рок мора да постои позитивно враќање на инвестираниот капитал, како награда за штедењето. Ваквото сфаќање наоѓа поддршка и во резултатите од емпириските истражувања. Така, податоците за долгорочните економски перформанси за 150 земји (Пенн Њорлд Таблес) покажуваат позитивна и релативно силна статистичка врска меѓу просечната стапка на инвестиции и долгорочната стапка на пораст на БДП по глава на жител. Исто така, не постои економија која остварува високи стапки на економски раст без истовремено генерирање на високи стапки на домашно штедење и инвестиции.

Наспроти непобитниот факт за постоење на врска меѓу штедењето, инвестициите и економскиот раст, постои дебата за интензитетот со кој штедењето и инвестициите влијаат врз економските перформанси, и обратно. Притоа, различни теоретски модели даваат различни интрепретации за причинско-последичната врска и трансмисиониот механизам, при што резултатите од оваа област се прилично конфликтни.

Така, поранешните модели на економски раст (на пр. Харрод-Домар гроџтх модел) укажуваат на постоење на директна врска меѓу краткорочната стапка на економски пораст и нивото на тековните инвестиции. Значи тоа не е модел на долгорочен економски раст, иако во практиката (1950-1970 година) беше користен при анализата на економските перформанси на долг рок, особено при дизајнирањето на програми за помош на земјите во развој. Една од клучните претпоставки на која се заснова овој модел е канализирањето на домашното и странското штедење во продуктивни инвестиции. Ваквата претпоставка очигледно не е реална, особено за земјите во развој и транзиционите економии.

Неокласичната теорија за економскиот раст, и покрај отстранувањето на некои од нереалните претпоставки на Харрод-Домар моделот, не успеа да понуди задоволителни емпириски и теоретски докази за односот меѓу штедењето и инвестициите, со што би го потврдила конвенционалното сфаќање дека капиталната акумулација е генератор на економскиот раст. Навистина, еден од недоволно јасните резултати од носечките модели за економскиот раст кај неокласичарите е недостатокот на постоење на директна врска меѓу стапката на штедење и долгорочната стапка на економски раст. Имено, согласно моделите, секое зголемување на стапката на штедење предизвикува само еднократен пораст на доходот по глава на жител, а не и на рамнотежната стапка на економски раст. Според тоа, штедењето е ирелевантно за долгорочниот раст на економијата, кој пак зависи

од понудата на работна сила и ефикасноста во производствената технологија. Ваквите контраверзни резултати не беа поддржани во практиката, со оглед на емпириски утврдената позитивна корелација меѓу стапката на инвестиции и долгорочниот економски раст.

Теоретски аспекти на односот штедење-инвестиции

За секој поединечен економски субјект штедењето претставува дел од тековниот приход наменет за идна потрошувачка, додека инвестициите се однесуваат на расходи направени во тековниот период. Во случај кога инвестиционите расходи го надминуваат штедењето, економскиот субјект мора да се задолжи со дополнителни средства со цел финансирање на дефицитот. Обратно, во случај на позитивен биланс, вишокот на средства може да биде користен како кредит на оние кои имаат потреба од средства.

На микро ниво, секој економски субјект i го користи неговиот паричен приход R_i или за потрошувачка C_i или за штедење S_i :

$$R_i = C_i + S_i \quad (1)$$

Од друга страна економските субјекти прават расходи E_i кои можат да се групираат во две главни категории: потрошувачка C_i и инвестиции I_i :

$$E_i = C_i + I_i \quad (2)$$

Со одземање на (2) од (1) се добива:

$$R_i - E_i = S_i - I_i = D_i \quad (3)$$

што укажува на постоење на нумеричка еднаквост меѓу билансот на паричниот приход и билансот штедење-инвестиции.

Од друга страна, агрегираниот национален биланс штедење-инвестиции може да произлезе од идентитетот во националните сметки:

$$Y = C + I + X - M \quad (4)$$

каде, Y е вкупниот приход (брuto национален производ); C е вкупната финална потрошувачка; I се брuto инвестициите; M е увозот, а X извозот.

Бидејќи агрегираниот приход може да биде користен или за потрошувачка или за штедење, произлегува:

$$Y = C + S \quad (5)$$

каде, S претставува брuto домашно штедење.

Со одземање на (4) од (5) се добива главниот идентитет во националниот биланс штедење-инвестиции

$$S - I = X - M \quad (6)$$

каде, $X - M$ го претставува билансот на трговската размена на стоки и услуги. Во националниот биланс штедење-инвестиции, негативен биланс на трговска размена се интрепретира како странско штедење увезено за финансирање на домашните инвестиции.

Во дезагрегирана форма (на приватен и државен сектор) равенката (6) може да се трансформира во:

$$(S_p + S_g) - (I_p + I_g) = (S_p - I_p) + (S_g - I_g) = X - M \quad (7)$$

каде, p и g ги одразуваат приватниот сектор и државата, соодветно.

Имајќи ја предвид дефиницијата на билансот на штедење-инвестиции (од (1) до (3)) и заменувајќи во (7) се добива:

$$D_p + D_g = X - M \quad (8)$$

каде, $D_p = R_p - E_p = S_p - I_p$ (9)
претставува агрегиран биланс на приход на приватниот сектор, додека

$$D_g = R_g - E_g = S_g - I_g \quad (10)$$

претставува фискален биланс на приход на државниот сектор.

Овие равенки се доволни за пресметка на билансот штедење-инвестиции, кој произлегува од националните сметки и фискалната статистика. Имено, знаејќи ја вредноста на билансот на трговската размена на стоки и услуги со странство (во отсуство на доволно детализирани национални сметки, билансот на трговската размена на стоки и услуги со странство е приближно еднаков со билансот на тековната сметка во билансот на плаќање) и бруто инвестициите, првиот чекор е утврдување на бруто домашното штедење од равенката (6). Понатаму, од равенката (10) произлегува дека штедењето на државата (S_g) може да се пресмета од фискалните сметки, како збир од фискалниот биланс (D_g) и капиталните расходи на државата (I_g). Штедењето на приватниот сектор (S_p) е резидуална големина и се пресметува како разлика меѓу вкупното штедење и штедењето на државата. Следствено, бруто инвестициите на приватниот сектор се пресметуваат како разлика меѓу бруто инвестициите и инвестициите на државата.

Сите останати теоретски пристапи укажуваат на активната улога на штедењето во генерирањето на економски раст во иднина, нагласувајќи дека капиталната акумулација е фундаментален извор на економски раст. Кејнзијанските економисти ја интрепретираат улогата на штедењето и инвестициите на поинаков начин. Имено, секој фактор кој предизвикува промена во агрегатната ефективна побарувачка влијае врз економскиот раст. Така, секоја промена во склоноста кон потрошувачка-штедење на економските субјекти директно влијае врз нивото на економската активност, преку промените генерирани во финалната побарувачка. Во рамки на отворена економија, врската меѓу агрегатната побарувачка и економскиот раст стануваат покомплексни поради ефектот на девизниот курс: истите промени можат да продуцираат различни стапки на економски раст зависно од актуелниот режим на девизен курс.

Голем број на емпириски студии, засновани на статистички податоци на различни земји, демонстрираат постоење на силна, статистички значајна корелациона врска меѓу инвестициите и штедењето. Притоа, постои значајна разлика во интрепретацијата на емпириските резултати. Така, познатите економски истражувачи во оваа област Фелдстеин и Хориока, сметаат дека во услови на перфектна мобилност на капиталот, домашното штедење и инвестиции се целосно независни еден со друг. Имено, под претпоставка на перфектна мобилност на капиталот, инвеститорите од било кој дел од светот имаат еднаква можност за инвестирање во било која земја, така што нивото на домашно штедење зависи исклучиво од очекуваната стапка враќање на средствата. Според тоа, воочената корелација меѓу инвестициите и штедењето овие економисти ја интрепретираат како рефлексија на пазарната неперфектност и постоењето на рестрикции во слободното движење на капиталот.

Независно од различните интрепретации, еден од главните заклучоци на овие емпириски студии е дека земјите во финансирањето на домашните инвестиции најмногу се потпираат на домашно генерираното штедење. Така, за индустриските

земји оценето е дека 85-95% од домашните инвестиции се финансирани од домашното штедење (Фелдстеин и Хориока). Исто така, различни студии потврдуваат дека статистичката врска меѓу инвестициите и штедењето е неразделна карактеристика на економските перформанси, како на краток, така и на долг рок.

Иако дебатата за врската меѓу штедењето, инвестициите и економскиот раст е сеуште присутна, генерално, согласно резултатите од емпириските истражувања нагласено е значењето на домашното штедење и инвестициите за економскиот раст и развој на секоја земја. Како резултат на тоа, во поновите теоретски размислувања од оваа област, доминира сфаќањето дека штедењето и инвестициите играат фундаментална улога во процесот на економскиот развој

2. Штедењето и инвестициите во транзиционите економии

Економската трансформација, во рамки на процесот на транзиција на поранешните социјалистички земји, вклучува фундаментална реалокација на ресурсите и длабоки структурни промени. Изградбата на модерни пазарни економии засновани на напредни производствени технологии, што би значело приближувањето на овие земји кон животниот стандард на индустриските земји, претпоставува остварување на високи и одржливи стапки на економски пораст. Во првите пост-социјалистички години вниманието беше фокусирано на спроведувањето на реформите и насочување на транзицијата кон пазарно-ориентирана економија, кое вклучуваше транзиционен пакет: стабилизација; либерализација на цени и трговија; приватизација и реструктурирање; институционални реформи. Притоа, основна карактеристика на процесот на економска трансформација во 90-те години беше неговата неурамнотеженост и нееднаквост, при што прогресот често заостануваше зад очекувањата, поради непредвидливите проблеми и предизвици со кои се соочуваа транзиционите економии.

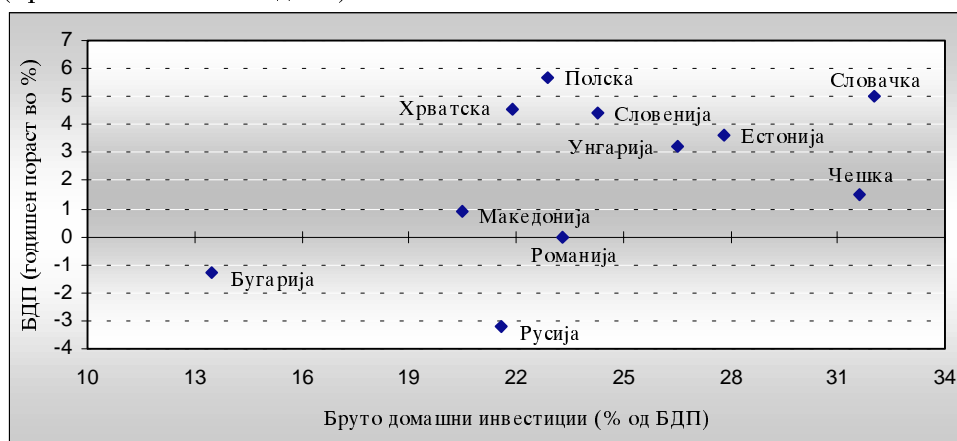
Транзиционите економии во процесот на транзиција кон изградба на современа пазарна инфраструктура се соочија со намалување или стагнирање на економската активност. Притоа, макроекономските резултати од економските, социјалните и политичките промени во процесот на транзиција беа неповолни: производството се намали за 40-50%, за да потоа заживее во последните неколку години. Еден од клучните елементи за економската стагнација беше ниското ниво на штедење и инвестиции. Навистина, искуството од економската трансформација во изминатиот период нуди доволно докази дека најуспешни транзициони економии се оние каде економските прилики стимулираат домашно штедење и инвестиции во фиксни средства во бизнис секторот. Кај некои од водечките транзициони економии дојде до значајно зголемување на инвестициите, најчесто засновано на странски директни инвестиции и вклучување на мултинационалните компании, кои многу помогнаа во формирањето на нови, современи и конкурентни индустрии.

Расположливите податоци за економските перформанси на транзиционите економии ја потврдуваат констатацијата дека капиталната акумулација е неопходен услов за остварување на високи стапки на економски раст. Така, графиконот 1 покажува позитивна статистичка корелација меѓу нивото на инвестиции и економскиот раст. Релативно широката дисперзија го одразува фактот дека некои транзициони економии сеуште вршат фундаментални структурни промени, односно дека процесот на транзиција сеуште не е завршен. Тоа предизвикува висок степен на нестабилност и варијабилност во воочената врска (инвестиции-БДП) во рамки на транзиционите економии. Истовремено, податоците покажуваат и висок степен на варијабилност во односите меѓу штедењето и инвестициите кај различни транзициони

економии. Тоа се должи на разликите во нивото на индустријализација и БДП по глава на жител, како и во брзината на процесот на длабоки структурни реформи меѓу транзиционите економии.

Графикон 1

Инвестиции и Бруто домашен производ (БДП) во селектирани транзициони економии (просек 1995-1999 година)

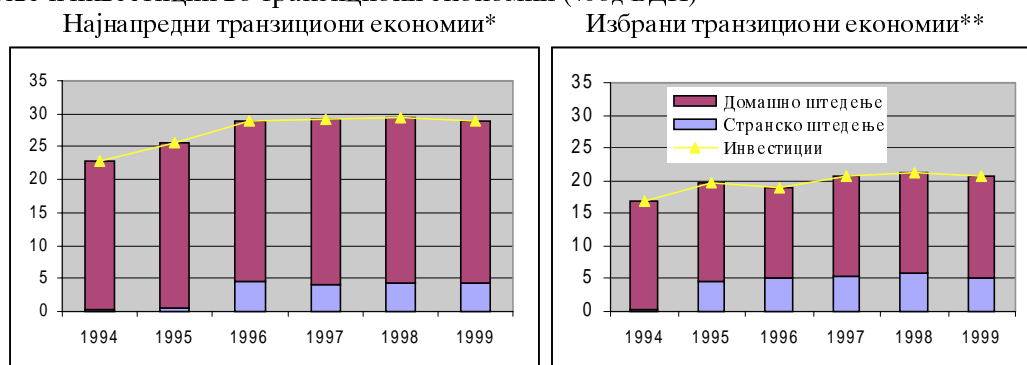

Извор: национални статистики на земјите и EBRD "Transition Report 2001".

Кај најнапредните транзициони економии (Полска, Унгарија, Словенија, Чешка и Словачка) инвестициите како процент од БДП се зголемени во просек од 22% (во 1994 година) на 29% во 1999 година. Истовремено, пораст бележи и домашното штедење, кое во 1999 година во овие земји изнесуваше 25-27% од БДП. Со тоа, странското штедење изнесуваше околу 4% од БДП. Притоа, благодарение на поволната клима во овие земји за странска партиципација во приватизационите процеси, странските директни инвестиции финансираа повеќе од две третини од дефицитот на тековната сметка, со што беше лимитирана акумулацијата на странскиот долг во овие земји. Странските директни инвестиции и странското учество во приватизираните индустрии овозможува забрзување на процесот на реструктурирање на компаниите во овие земји, обезбедувајќи знаење, пристап до странските пазари и корпоративно управување. Сепак, во рамки на најнапредните транзициони економии постојат значајни разлики. Така, некои земји (Словачка и Словенија) кои не создадоа поволна клима за позначајна странска партиципација во процесот на приватизација, учеството на странските директни инвестиции во БДП беше незначително (1-2%).

Графикон 2

Штедење и инвестиции во транзициони економии (% од БДП)

* Најнапредни транзициони економии - Полска, Унгарија, Словенија, Чешка, Словачка.

** Избрани транзициони економии - Бугарија, Хрватска, Романија, Македонија.

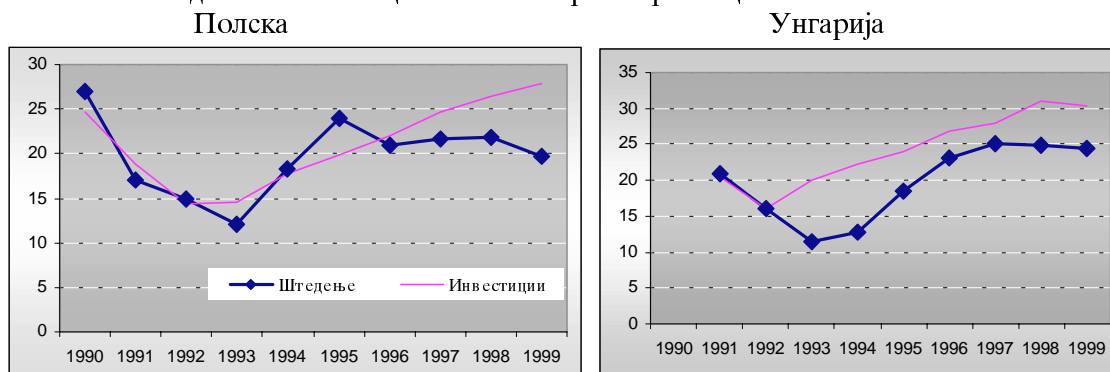
Од друга страна, стапката на штедење и инвестиции во останатите земји во транзиција е на релативно ниско ниво. Така, земјите од југо-источна Европа (во анализата се опфатени Бугарија, Хрватска, Романија и Македонија), и покрај регистрираниот пораст на стапката на инвестиции од 17% во 1994 година, на 21% во 1999 година, значително заостануваат зад најуспешните транзициони економии (стапката на инвестиции е пониска за 8 процентни поени). Исто така, и стапката на штедење значително заостанува (за околу 9 процентни поени). Од друга страна, кај овие земји поголема е улогата на странското штедење, што се должи на потребата за покривање на релативно поголемиот расчекор меѓу штедењето и инвестициите. Структурно анализирано, главна причина за ниското домашно штедење кај овие земји е ниското ниво на штедење на приватниот сектор (штедење на населението и профит на претпријатијата), што се должи на ниското ниво на доход и институционалните слабости во финансискиот сектор.

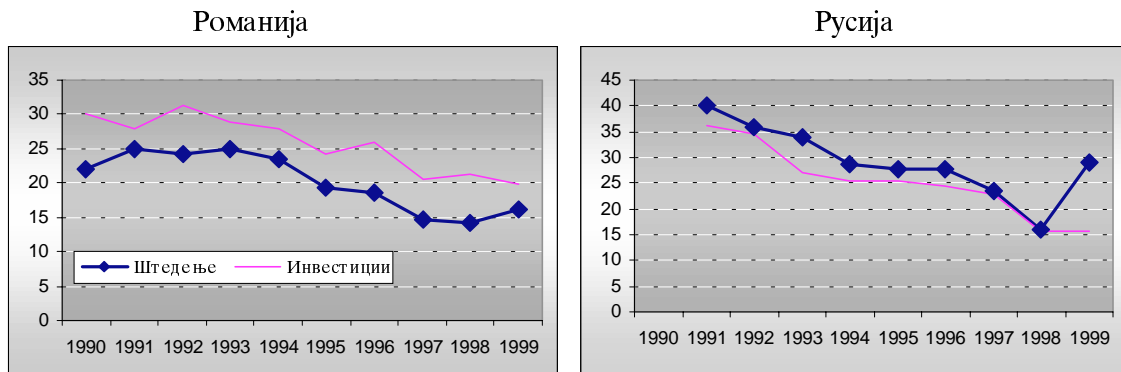
Покрај хетерогеноста и варијабилноста, од податоците за односот штедење-инвестиции, исто така може да се извлечат некои заеднички карактеристики во рамки на групите транзициони економии. Така, стапките на штедење и инвестиции од првата анализирана група на земји се карактеристични за оние економии што извршија успешна трансформација во изминатиот период, како што се Полска и Унгарија. Притоа, еволуцијата на стапките на штедење и инвестиции во овие земји се одвивала во две различни фази. Во иницијалната фаза, што кореспондира со периодот на т.н. трансформациона рецесија, стапките на штедење и инвестиции забележаа намалување (како впрочем и во сите транзициони економии). Тоа првенствено беше последица на падот на реалниот доход (потрошувачката е помалку еластична на промените на доходот отколку штедењето и инвестициите), но и на нормализирањето на исклучително високото штедење и инвестиции карактеристични за централно планските економии (присилно штедење).

По ова иницијална фаза која траеше до средината на 90-те години, дојде до зголемување на штедењето и инвестициите во Полска и Унгарија, што кореспондира со периодот на заживување на економската активност и остварување на позитивни стапки на економски раст. Притоа, и во двете земји порастот на бруто домашните инвестиции беше поинтензивен отколку порастот на бруто домашното штедење, при што рапидниот пораст на домашните инвестиции беше поддржан преку увезено странско штедење. Од друга страна, домашното штедење по неговото заживување, престана да расте (Унгарија), дури и да се намалува (Полска), што укажува на промените во преференциите кон тековната потрошувачка.

Графикон 3

Стапки на штедење и инвестиции во селектирани транзициони економии

Извор: национални статистики на земјите и “Global Development Finance & World Development Indicators” - Светска банка и ММФ.

Друга група на транзициони економии се оние кои се соочија со определени тешкотии во процесот на економска трансформација. Пример за вакви транзициони економии се Романија и Русија, каде во 90-те години беше присутен тренд на опаѓање на штедењето и инвестициите. Така, основна карактеристика на овие економии претставува продолжувањето на фазата на трансформациона рецесија. Имајќи го предвид транзиционото искуство на понапредните транзициони економии, по завршувањето на оваа фаза треба да се очекуваат слични движења кај штедењето и инвестициите и кај овие економии.

Податоците за штедењето-инвестиции во Русија укажуваат на една специфична карактеристика - континуиран вишок на домашното штедење над домашните инвестиции. Тоа е придружено со хроничниот одлив на капитал од земјата, како последица на недостатокот на доверба на инвеститорите во економските перспективи на руската економија. Истовремено, и покрај опаѓачкиот тренд, постои релативно високо ниво на домашно штедење (споредено со другите транзициони економии), што е невообичаено имајќи го предвид падот на реалниот доход во Русија во 90-те години. Тоа се должи на големото природно богатство со кое располага Русија (најголем нето извозник на енергија и други природни ресурси), како и на процесот на приватизација во иницијалната фаза од транзицијата.

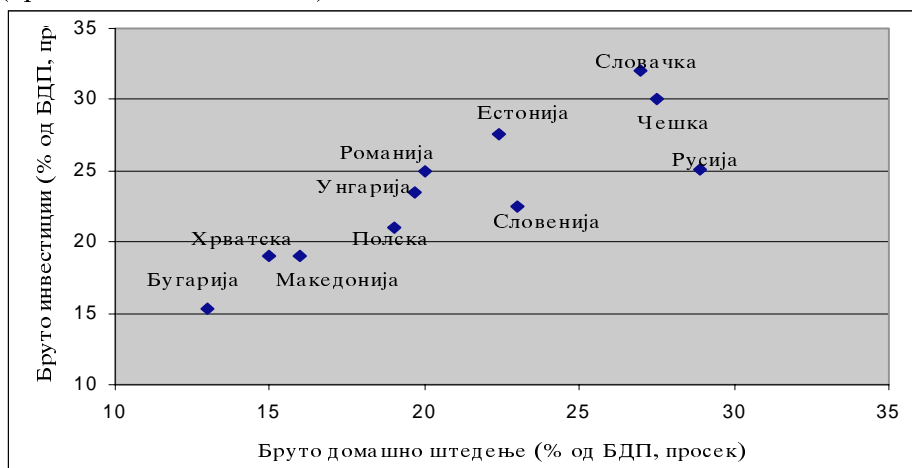
Инаку, во најголем дел од транзиционите економии, домашното штедење заостанува зад инвестициите, при што како последица се јавува потреба од нето прилив на странско штедење. Главна причина за тоа е процесот на длабоко економско реструктурирање во транзиционите економии, кој бара енормен износ на ресурси, кои не се расположиви во домашната економија и морат да бидат увезени од странство.

Генерално, временската генеза на штедењето и инвестициите во останатите земји од Централна Европа (Чешка, Словачка и Словенија), како и во Балтичките земји, беше слична со онаа на Унгарија и Полска: во сите нив беше регистриран пад на стапката на штедење и инвестиции во иницијалната фаза на транзиција, по што следеше нивно зголемување. Притоа, беше регистрирано конвергирање на стапката на инвестиции кај оваа група на транзициони економии, додека промените во стапката на штедење беа повеќе дивергентни. Од друга страна, стапките на штедење и инвестиции во Бугарија, Македонија и Хрватска беа пониски, иако постоеја разлики во нивната динамика. Имено, стапките беа релативно стабилни во Македонија и Хрватска, додека стапката на инвестиции во Бугарија започна да се зголемува по 1997 година, односно по воведувањето на валутен одбор. И покрај ваквите варијации, движењето на стапките на штедење и инвестиции во овие земји во 90-те години беше повеќе или помалку идентично со оние во Романија.

Наспроти значајните варијации на штедењето и инвестициите меѓу земјите, како и во рамки на една земја во разни временски периоди, расположивите податоци сугерираат на некои заеднички карактеристики. Така, постои силна позитивна корелација меѓу просечните стапки на бруто штедење и бруто инвестиции на индивидуалните земји во периодот 1991 - 1999 година. Ова воедно кореспондира со теоретски прифатеното стојалиште дека домашното штедење има примарна улога во финансирањето на домашните инвестиции. Притоа, согласно податоците, билансот штедење-инвестиции е најурамнотежен во Словенија. Билансот штедење-инвестиции во Република Македонија е сличен со оној во Хрватска и се карактеризира со умерено заостанување на стапката на штедење во однос на инвестициите.

Графикон 4

Бруто домашно штедење и Бруто инвестиции во селектирани транзициони економии (просек 1991-1999 година)

Извор: национални статистики на земјите и “Global Development Finance & World Development Indicators” - Светска банка и ММФ.

Односот штедење-инвестиции во транзиционите економии ја нагласува водечката улога на штедењето на приватниот сектор, како главен извор на бруто домашното штедење. Притоа, согласно податоците, штедењето на приватниот сектор е позитивно корелирано со инвестициите во фиксни средства во транзиционите економии, иако, оваа релација е нешто послаба отколку врската меѓу бруто штедењето и бруто инвестициите.

3. Детерминанти на приватното штедење во транзиционите економии

Фактот дека приватното штедење има доминантно учество во бруто националното штедење укажува дека приватното штедење е клучниот фактор кој влијае не само на нивото на домашните инвестиции, туку и на долгорочните економски перформанси на националната економија. Притоа, идентификацијата на клучните детерминанти на штедењето може да помогне во дизајнирање на такви политики кои ќе стимулираат домашно штедење и следствено домашни инвестиции. Анализата на овие детерминанти подразбира истражување на факторите кои влијаат на индивидуалното (микро ниво) и на агрегатното (макро ниво) штедење.

Главното теоретско објаснување за склоноста на индивидуалците кон штедење се заснова на концептот на алокација на ресурсите: индивидуалците донесуваат одлука кој дел од нивниот тековен приход ќе го распределат за тековна потрошувачка, а кој за идна потрошувачка (штедење). Притоа, за време на нивниот животен циклус, склоноста кон штедење може да се менува (од штедење кон потрошувачка), зависно од тековното ниво на приход (во периодите на остварување на повисок приход од просечниот доаѓа до зголемено

штедење, а во спротивен случај доаѓа до намалување или до задолжување). Различни модели сугерираат различни типови на однесување на штедењето, зависно од расположливоста на екстерното финансирање. Доколку задолжувањето е ограничено, реакцијата на индивидуалците ќе биде во насока на помала потрошувачка. Исто така, и други ограничувања влијаат врз оптималното штедење (на пр. промените во даночниот систем и системот на социјално осигурување).

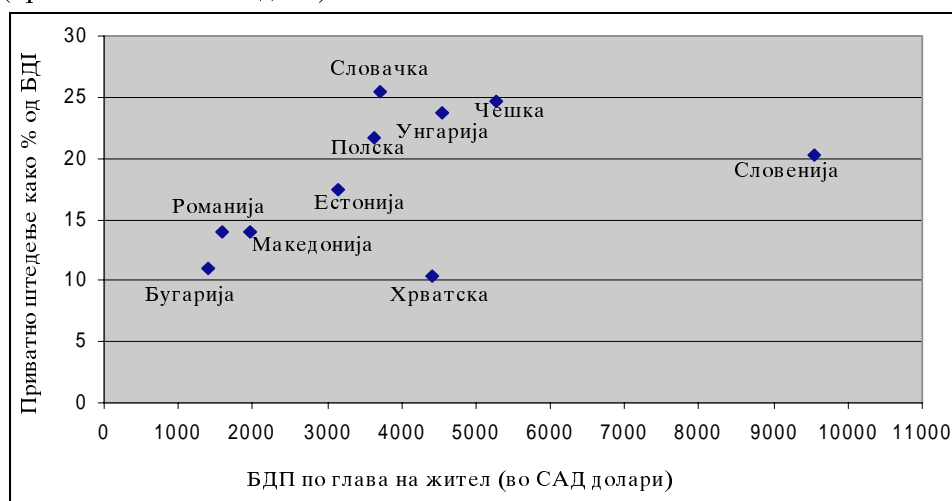
Анализата на штедењето на микро ниво, покрај населението, вклучува и анализа на штедачкото однесување на претпријатијата. Притоа, некои од факторите кои влијаат врз сколоноста кон штедење се идентични со оние кај населението. Сепак, постојат и некои специфични фактори кои го (де)стимулираат штедењето на претпријатијата. Меѓу нив, позначајни се: ефикасноста на финансискиот систем и пристапот до разни финансиски инструменти, пристап до ресурси од странство (странско штедење), трошоците за инвестирање во разни инструменти итн. Сите овие фактори спаѓаат во групата на детерминанти кои влијаат врз националното приватно штедење.

На макро ниво, како фактори кои влијаат врз нивото на агрегатно штедење во транзиционите економии можат да се издвојат:

- Демографски фактори. Во оваа група на фактори спаѓаат степенот на урбанизација, старосната структура на популацијата, како и состојбата на пазарот на работна сила. Притоа, степенот на урбанизација има негативно влијание врз приватното штедење. Имено, населението што живее во руралните средини заштедува поголем дел од својот приход, што се должи на високиот степен на неизвесност на приходите што ги остварува (најголем дел од земјоделството). Исто така, моделите на циклусот на животен стандард на потрошувачката укажуваат на постоење на негативна корелација помеѓу т.н. “age dependency ratio” (дефиниран како однос меѓу неактивното населението и активното населението) и стапката на штедење. Ваквиот негативен ефект врз штедењето укажува дека економии во кои учеството на активната популација е поголемо ќе остваруваат т.н. транзитoren пораст на стапката на штедење. Ова зголемување може да се одржува се до следната демографска фаза, во која постарата популација го зазема доминантното учество во вкупната популација, и штедењето започнува да опаѓа. Исто така, негативниот коефициент помеѓу овие две варијабли укажува дека населението штеди повеќе за време на нивните продуктивни години.
- Нивото на БДП по глава на жител. Реалниот БДП по глава на жител е позитивно корелиран со стапката на приватното штедење, што укажува дека политика што поттикнува развој е еден од ефикасните начини за зголемување на штедењето. Притоа, влијанието на приходот по глава на жител е поголем кај земјите во развој отколку кај развиените индустриски земји, што укажува дека ефектот на развојот врз нивото на штедење постепено се губи кај високо приходните земји. Согласно податоците, земји кои имаат висок БДП по глава на жител (Словенија, Чешка, Унгарија, Словачка, Полска) остваруваат и високи стапки на приватно штедење. Релативно нискиот БДП по глава на жител во Република Македонија, претставува ограничувачки фактор за позначајно зголемување на приватното штедење и за интензивирање на кружниот циклус БДП по глава на жител-штедење-БДП по глава на жител и итн.

Графикон 5

БДП по глава на жител и приватно штедење во селектирани транзициони економии (просек 1995-1999 година)

Извор: национални статистики на земјите и EBRD "Transition Report 2001".

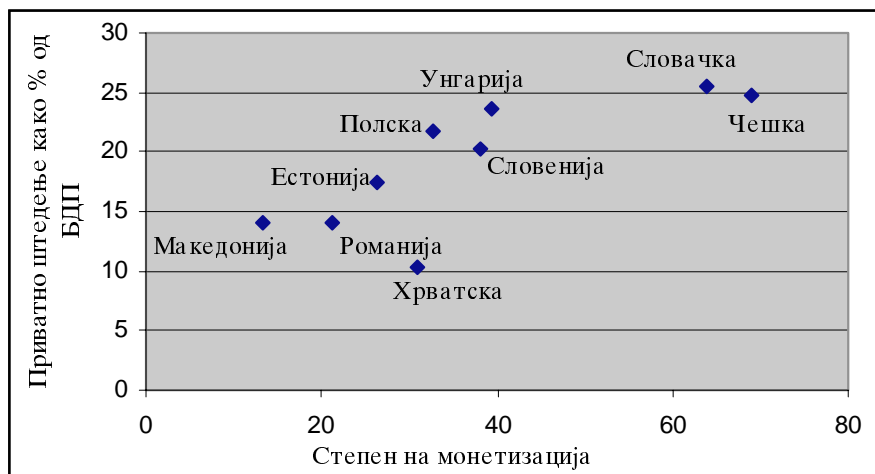
- Стапката на пораст на реалниот БДП по глава на жител. Различни теоретски модели покажуваат различна корелација во врската меѓу стапката на пораст на реалниот БДП по глава на жител и стапката на штедење. Најголем дел од нив укажуваат на постоење на позитивна корелација меѓу овие две варијабли. Во врска со условеноста, најголем дел од теоретските и емпириските модели се согласуваат дека порастот на приходот и стапката на штедење се меѓусебно условени. Имено, секој одржлив пораст во нивото на штедење неминовно е следен со акцелерирање на економскиот раст. Од друга страна, перманентното зголемување на економскиот раст неминовно води кон перманентно зголемување на стапката на штедење.
- Стапката на инфлација, како индикатор за макроекономската (не)стабилност. Врската помеѓу инфлацијата и штедењето во рамки на транзиционите економии е статистички и економски значајна и негативна (макроекономската нестабилност води кон намалување на штедењето). Притоа, согласно емпириските модели, врската е најсилна во раните години од транзицијата (до 1995 година), а потоа таа постепено станува се помалку статистички и економски сигнификантна.
- Фискалната политика. Емпириските истражувања покажуваат комплементарност (заменливост) во врската меѓу штедењето на државата и приватното штедење. Во принцип, корелациониот коефициент е негативен, укажувајќи на заменливост, при што измените во штедењето на државата се делумно заменети со спротивни промени во движењето на приватното штедење. Исто така, постои негативна корелациона врска помеѓу расходите за социјална заштита (како процент од БДП) и стапката на штедење, бидејќи населението ќе штеди помалку доколку очекува поголема социјална заштита.
- Пензиските реформи. Голем број на транзициони економии и земји во развој извршија реформа на пензискиот систем, заменувајќи го дотогашниот pay-as-you-go систем со капитален пензиски систем. Една од причините за реформирање на пензискиот систем е верувањето дека pay-as-you-go пензиски систем го намалува домашното штедење. Притоа, директните, краткорочни ефекти од пензиските реформи врз штедењето може и да изостанат, што во најголема мера зависи од начинот на финансирање на транзициониот дефицит на пензискиот фонд. Теоретските модели сугерираат дека финансирањето по пат на задолжување нема ефект врз штедењето на краток рок, додека ефектите од финансирањето по пат на зголемување на даноците се недоволно

јасни и двосмислени. Но на долг рок, индиректни ефекти од пензиските реформи (доколку водат кон намалување на дисторзиите на пазарот на работна сила и поттикнување на развојот на пазарот на капитал) можат да бидат зголемувањето на ефикасноста и економскиот раст и следствено зголемувањето на стапката на штедење.

- Билансот на плаќање, односно состојбата во неговата тековна сметка. Притоа, расположивите податоци за транзиционите економии покажуваат негативна корелациона врска помеѓу дефицитот на тековната сметка и приватното штедење (односно, негативна корелација меѓу нето приливот на странско штедење и нивото на домашно приватно штедење). Тоа укажува дека увезеното странско штедење влијае во насока на потиснување на домашното штедење, при што постои значаен степен на супституција меѓу овие две варијабли.
- Финансиската либерализација. Финансиската либерализација, која вклучува либерализација на каматните стапки, долго време се сметаше дека влијае во насока на зголемување на агрегатното штедење. Но, најновите анализи и истражувања во оваа подрачје укажуваат на отсуство на потврда на постоење на систематски директен ефект на либерализацијата врз штедењето. Имено, финансиската либерализација вообичаено ги зголемува реалните пасивни каматни стапки, со што се добива поголема камата на ист износ, и на тој начин се влијае врз намалување на потребата за штедење. Но, истовремено се зголемува и трошокот на тековната потрошувачка со зголемување на каматните стапки. Така, населението може да штеди повеќе бидејќи секоја заштедена единица на приход денес, ќе вреди повеќе во иднина. Исто така, доколку либерализацијата ја зголеми понудата на кредити, ова може да го намали штедењето, бидејќи полесниот пристап до кредити ја намалува потребата за штедење и при антиципација на спротивни промени во приходите. Сепак, на долг рок најголем дел од емпириските истражувања укажуваат на постоење позитивна корелациона врска помеѓу финансиската либерализација и штедењето.

Графикон 6

Степен на монетизација и приватното штедење во селектирани транзициони економии (просек 1995-1999 година)

Извор: национални статистики на земјите и “Global Development Finance & World Development Indicators” - Светска банка и ММФ.

- Нивото на монетизираност на економијата (учество на паричната маса во БДП). Кај транзиционите економии, врската меѓу степенот на монетизација, кој се користи како индикатор за развојот на финансискиот систем, пред се за длабочината на финансискиот пазар во една земја, и штедењето е позитивна и статистички значајна. Тоа значи дека постоење на развиен финансиски систем е еден од предусловите за зголемување на

приватното штедење во транзиционите економии. Така, земји со висок степен на монетизираност на својата економија (Словачка, Чешка), се всушност земјите кои имаат највисоки стапки на приватно штедење. Република Македонија заедно со Романија и Хрватска, спаѓа во групата на земји со најнизок степен на монетизација. Тоа се должи на сеуште недоволната развиеност на финансискиот систем на Република Македонија, што е и една од клучните пречки за остварување на позначајна стапка на приватно штедење, и нејзино приближување кон поразвиените транзициони економии. Продолжувањето на реформите во финансискиот систем и збогатувањето на финансиската структура на Република Македонија со нови институции, ќе ја зголеми неговата ефикасност, што согласно воочената врска, степен на монетизација-приватно штедење, треба да доведе до зголемување на приватното штедење.

Заклучни согледувања

И покрај постоењето на двосмислености и прашања за кои не е постигнат консензус, теоретските и емпириските истражувања воглавно го поддржуваат традиционалното сфаќање дека: 1) капиталната акумулација претставува неопходен имулс за остварувања на економски раст и 2) зголеменото домашно штедење води кон повисоко ниво на инвестиции, допринесувајќи на тој начин за долгорочен економски раст. Ова традиционално сфаќање особено се потврдува во искуството на брзо растечките економии.

Двосмислености постојат и во оценката на финансиските потреби на земјите во развој и транзиционите економии, како и во механизмот на канализирање на странската финансиска поддршка. Вообичаеното сфаќање е, доколку домашното штедење и инвестиции се ниски, тогаш еден од начините за акцелирирање на развојниот процес е дополнување на домашните ресурси од надворешни извори (првенствено преку меѓународни програми за финансиска поддршка). Ваквиот пристап беше применуван во многу развојни програми на голем број на економии во развој и транзициони економии во последните неколку години. Сепак, ваквиот пристап е следен со одредени недостатоци и нерешени проблеми. Еден од нив е непостоењето на адекватни аналитички средства за прецизно мерење на точниот износ на странска финансиска поддршка. Исто така, постојат голем број на пречки од институционална природа во канализирањето на странската помош во продуктивни инвестиции, кои доколку не се елиминираат можат да предизвикат контрапродуктивни резултати. Според тоа, решавањето на проблемите на развојот со кои се соочуваат транзиционите економии, бара примена на долгорочна политика и пристап, во кој странската поддршка претставува само една интегрална компонента.

Базирајќи се на минатото искуство, би можело да се заклучи дека домашното штедење (а пред се приватното штедење) има водечка улога како извор на инвестиции и развој во најголем број на земји. Додека странската поддршка е условена од финансиските политики на странските земји, за приватното штедење и подобрувањето на инвестиционата клима во земјата, домашната економска политика претставува ендогена варијабла, што значи дека таа може да влијае врз штедењето и инвестициите. Според тоа, водењето на соодветна јавна политика претставува еден од неопходните услови за генерирање и привлекување на повеќе ресурси потребни за финансирање на процесот на економска трансформација во транзиционите економии.

Од емпириската анализа на детерминантите на приватното штедење можат да се извлечат неколку генерални заклучоци. Така, анализата покажува дека некои од факторите кои влијаат врз штедењето се предмет на директна контрола од страна на економската политика, други индиректно се поврзани со економската политика, а некои се неутрални особено на краток рок (како што се демографските фактори). Помеѓу оние фактори кои се чувствителни на економската политика и кои имаат статистички значаен

ефект врз нивото на приватното штедење во транзиционите економии се длабочината и нивото на развој на финансискиот систем, нивото на штедење на државата и трошењата за социјална заштита.

Република Македонија спаѓа во групата на земји кои остваруваат релативно пониски стапки на штедење и инвестиции. Како главни причини за тоа се вбројуваат: сеуште ниското ниво на БДП по глава на жител, детерминиран од остварувањето на релативно ниски стапки на економски раст, и сеуште недоволната развиеност на финансискиот систем. Во услови на одржана макроекономска стабилност, продолжувањето на реформите во финансискиот систем (во негови рамки на банкарскиот и пензискиот систем) и водењето на политика која продуцира динамичен раст, треба да овозможи остварување на позначајни стапки на штедење и инвестиции, и нивно приближување кон оние од поразвиените транзициони економии.

Штедењето и инвестициите сами по себе не се доволни за остварување на динамичен и одржлив економски раст. За да имаат фундаментална улога на поттикнувачи и поддржувачи на економскиот развој во една земја, неопходна е здрава макроекономска рамка, во која се води кохерентна и конзистентна политика на долг рок. Само под овие околности познатиот циклус “штедење-инвестиции-економски раст” станува реалност.

Користена литература:

1. Norman Loayza, Klaus Schmidt-Hebbel, Luis Serven (1998), “What Drives Private Saving Around The World?”;
2. Cevdet Denizer, Holger C. Wolf (2000), “The Savings Collapse during the Transition in Eastern Europe”;
3. Conway, Patrick (1995), “Saving in Transition Economies: The Summary Report”, World Bank;
4. Barry Bosworth (1993), “Saving and Investment in a Global Economy”;
5. Cevdet Denizer, Holger C. Wolf (1998), “Aggregate Savings in the Transition”;
6. Cevdet Denizer, Holger C. Wolf (1998), “Household Savings in Transition Economies”;
7. Paul G. Hare - CERT (1997), “Investment, Growth and Industrial renewal in the Transition Economies”;
8. Christopher Hurst, Kristian Uppenberg (Report 2000/2002), “Investment issues in South-Eastern Europe”;
9. World Bank Policy and Research Bulletin (1999), “Why do savings rates vary across countries?”